

Denktank

BELEIDSNOTA

- Rusland na het communisme:
een normaal land

Andrei Shleifer en Daniel Treisman

Rusland na het communisme: een normaal land

Andrei Shleifer en Daniel Treisman

Auteurs

Andrei Shleifer

is Whipple V.N. Jones professor Economie, universiteit van Harvard, Cambridge, Massachusetts.

Daniel Treisman

is hoogleraar Politieke Wetenschappen, universiteit van Californië in Los Angeles, Californië.

Inhoudstafel

Ten geleide (door Johan Van Overtveldt)	7
Synopsis	6
1. Inleiding	7
2. Rusland na het communisme	9
3. Economische ramspoed?	11
3.1 De ineenstorting van de productie	11
3.2 Financiële crisissen	16
3.3 Economische ongelijkheid	16
3.4 Oligarchisch kapitalisme	17
4. Autocratische kleptocratie?	21
4.1 Democratie	21
4.2 Persvrijheid	24
4.3 Corruptie	27
5. Conclusie	30
Dankwoord	32
Referenties	33

Ten geleide

In het leven volstaat vaak één goede reden om bepaalde zaken al dan niet te doen. Voor de publicatie van deze beleidsnota bestaan twee goede redenen. Ten eerste, in maart 1985, dus op enkele weken na exact 20 jaar geleden, kwam in de toenmalige Sovjet Unie Michael Gorbatsjov aan de macht. Via zijn politiek van *glasnost* en *perestrojka* luidde Gorbatsjov de doodsstrijd in van het communistische wereldrijk. De twintigste verjaardag van de start van deze omwenteling lijkt een zeer gepast moment om na te gaan hoe het er thans in Rusland, het grootste overblijfsel van de Sovjet Unie, aan toegaat.

De tweede reden voor deze publicatie heeft alles te maken met het feit dat via het terroristische drama van Beslan, de touwtrekkerij rond de verkiezingen in Oekraïne en de saga rond de oliemaatschappij Yukos, het Rusland van president Vladimir Putin de voorbije maanden constant in het brandpunt van de internationale belangstellingvertoefde. Maar zelfs los van dergelijke ophefmakende gebeurtenissen staat het buiten kijf dat *Mother Russia* tot de allerbelangrijkste landen behoort op wereldschaal en dus zeker ook op Europees niveau. Om voor de komende jaren de militair-strategische, politieke, economische en sociale evoluties binnen de Europese ruimte op een adequate wijze te kunnen inschatten, is een goed begrip van wat zich binnen het onmetelijke Rusland afspeelt een absoluut noodzakelijke voorwaarde.

Twee goede redenen dus voor de *VKW Denktank* om in de eerste publicatie van 2005 aandacht te besteden aan het Russische fenomeen. Conform de gewoonte opgebouwd tijdens ons eerste werkjaar doen we dit aan de hand van een tekst die, primo, uit de pen vloeide van een echte specialist ter zake en, secundo, de constructieve controverse rond het voorliggende onderwerp niet schuwt. De voorliggende tekst *Rusland na het communisme: een normaal land* – de voorloper van het gelijknamig boek (*Russia After Communism: A normal Country*) dat binnen enkele maanden verschijnt bij *Harvard University Press* – voldoet ruimschoots aan die twee criteria.

De auteurs van deze *VKW Denktank* beleidsnota over het huidige Rusland zijn de Amerikaanse hoogleraren *Andrei Shleifer* (Harvard) en *Daniel Treisman* (UCLA). Vooral Shleifer mag de verdienste opeisen als weinige andere in het Westen de Russische realiteit van binnenuit te kennen. In de loop van de jaren 1990 werkte Andrei Shleifer immers gedurende lange tijd intensief samen met Anatoly Chubais, beter bekend in het Westen als de Russische '*privatizeringsaar*'. Shleifer wordt algemeen erkend als één van dé architecten van de gigantische privatiseringsoperatie die de Sovjeteconomie onder president Boris Yeltsin onderging. Op dit moment loopt in de VS tegen Shleifer een rechtszaak waarin hij er van beschuldigd wordt Amerikaanse hulp gelden voor Rusland ter persoonlijke verrijking misbruikt te hebben tijdens deze privatiseringen. Op en rond de Harvard-campus leeft echter zeer sterk de overtuiging dat Shleifer zal vrijgepleit worden van deze aantijgingen die, zo luidt de algemeen verspreide opinie, alles met jaloezie en academische naijver te maken heeft.

Begin 2005 is Andrei Shleifer de eerste om toe te geven dat de privatiseringen in Rusland verre van optimaal verlopen zijn. Gegeven de omstandigheden direct na de val van de communistische dictatuur kon men de zaken echter moeilijk anders aanpakken, aldus Shleifer. Met deze stellingname zet Andrei Shleifer meteen de toon voor het geheel van de voorliggende tekst. Samen met co-auteur Daniel Treisman gaat Shleifer uitdrukkelijk in

tegen de vandaag vrij algemeen verspreide visie op Rusland. Die in het Westen als standaard gehanteerde visie bestaat erin dat Rusland op alle vlakken een staat van zeer bedenkelijk allooi is. Politiek gezien was de democratie eigenlijk al dood voor de geboorteperikelen goed en wel achter de rug lagen. Vladimir Putin regeert als een voorlopig nog een beetje verlicht despoot over een van corruptie druipend staatsbestel. Economisch is van een functionerende vrije markt geen sprake: het klepto-kapitalisme viert nergens zo hoogtij als in het huidige Rusland.

Tegen gemeenplaatsen als de bovengaande zetten Shleifer en Treisman zich met overtuiging af. In essentie komt hun argumentatie er op neer dat bij het begin van de 21ste eeuw Rusland alle typische kenmerken vertoont van een kapitalistische democratie met een modaal inkomen. Daar zitten dus, zeker naar de normen van het rijke, "geciviliseerde" Westen, heel wat haken en ogen aan maar zeker niet méér dan in andere landen die zich in een gelijkaardig ontwikkelingsstadium bevinden.

Met de stelling dat Rusland vandaag eigenlijk een "normaal" land is, begeven Shleifer en Treisman zich, om het zacht uit drukken, stevig op het controversiële pad. Zo kwam tijdens de preliminaire discussie rond de publicatie van voorliggende tekst aan de orde dat letterlijk op enkele honderden meters van het kantoor van Andrei Shleifer zich het kantoor bevindt van Marshall Goldman, directeur van het Davis Center for Russian and Eurasian Studies aan dezelfde Harvard universiteit. Als Rusland-kenner mag Goldman zijn voet zetten naast die van Andrei Shleifer. Toch verpersoonlijkt deze Marshall Goldman de antithese van de Shleifer & Treisman-these inzake Rusland. Tijdens een gesprek met ondergetekende typeerde Goldman Rusland als "een land dat qua kenmerken heel veel gelijkenissen toont met Saoedi-Arabië: economisch bijna geheel afhankelijk van één product, nl. ruwe olie; politiek een papieren democratie totaal gedomineerd door een kleine elite die zich schaamteloos verrijkt; maatschappelijk een zo goed als compleet verrotte entiteit, niet in het minst als gevolg van de alomtegenwoordige corruptie en misdaad; en *last but not least* een rechtsorde die totaal geen houvast biedt voor hen die niet tot de heersende elite behoren. Zeker kleine en middelgrote ondernemingen die zich in Rusland gaan vestigen, weten echt niet waar ze aan beginnen"¹.

We laten het graag aan U, geachte lezer, over om te oordelen of U zich veeleer kan vinden in de Marshall Goldman-visie op Rusland dan wel in die van Andrei Shleifer en Daniel Treisman.

Johan Van Overtveldt
Directeur VKW Denktank

¹ Wie zich verder wil verdiepen in de inzichten van Marshall Goldman omtrent Rusland kan terecht bij "Putin and the Oligarchs", een artikel dat hij publiceerde in *Foreign Affairs* van nov./dec. 2004. Ook zeer aanbevelenswaardig is zijn boek *The Privatization of Russia. Russian Reform Goes Awry*, 2003, Londen, Routledge.

Synopsis

In de jaren negentig van de vorige eeuw onderging Rusland een ingrijpende gedaanteverwisseling. De communistische dictatuur veranderde in een meerpartijendemocratie, de centraal geleide economie maakte plaats voor een markteconomie, en de oorlogszuchtige tegenstander van het Westen werd een behulpzame partner. Toch leeft sinds 2000 in Amerika het besef dat Rusland een rampzalige en gevaarlijke mislukking is. De jaren negentig worden gezien als een catastrofaal decennium voor de Russen.

Als we de economische en politieke feiten grondig bekijken, blijkt nochtans dat er een grote kloof gaapt tussen de perceptie en de realiteit. In tegenstelling tot wat nogal gemakkelijk wordt aangenomen, vertoonde Rusland op het einde van de jaren negentig alle typische kenmerken van een kapitalistische democratie met een modaal inkomen. Bovendien groeide de Russische economie de afgelopen jaren ontzettend snel en heeft ze zich ontwikkeld tot een markteconomie met overwegend particuliere bedrijven. Ook politiek gezien is er heel wat veranderd.

De misvattingen ten aanzien van Rusland zijn vooral het gevolg van een verkeerde inschatting. Veel waarnemers in het westen gaan er nog steeds van uit dat het land in het begin van de jaren negentig reeds superontwikkeld was. Nochtans heeft Rusland nooit het democratisch en kapitalistisch ontwikkelingsniveau gekend waaraan wij reeds decennialang gewend zijn geweest. Deze misvatting heeft zware gevolgen voor het Ruslandbeleid van het westen dat gekenmerkt wordt door overdreven reacties. Dergelijke slingerbewegingen in de westerse benadering van Rusland zijn niet goed voor het land in kwestie maar ook niet voor het westen. Daarom zouden we er beter aan doen Rusland te zien als een democratie in volle ontwikkeling, zowel economisch als politiek. Dat er zich daarbij af ten toe groeipijnen voordoen is volkomen normaal.

1. Inleiding

Voor Rusland waren de jaren negentig een decennium van buitengewone veranderingen. Van een communistische dictatuur evolueerde het land tot een democratische meerpartijstaat met politici die door het volk werden verkozen. De centraal geleide economie werd ingeruild voor een kapitalistisch systeem, gebaseerd op de vrije markt en de privé-eigendom. De Russische troepen trokken zich op een vreedzame manier terug uit Oost-Europa en de voormalige sovjetrepublieken, en lieten toe dat die laatste onafhankelijke staten werden. Zelfs de meest naïeve idealist kon zich zo'n metamorfose twintig jaar geleden nauwelijks voorstellen.

Toch kan je de teneur bij de westerse waarnemers allesbehalve feestelijk noemen. Het Rusland van rond de eeuwwisseling bestempelden ze als een regelrechte mislukking. De jaren negentig vonden ze een catastrofaal decennium voor de Russische bevolking. Journalisten, politici en universiteitsprofessoren zien Rusland meestal niet als een land met een modaal inkomensniveau dat zijn communistische verleden van zich af probeert te werpen en een plaats in de wereld probeert te vinden, maar als een volledig ineengestorte en misdadige staat.

In Washington delen zowel linkse als rechtse politici dat standpunt. Voor Dick Armeij, die in die tijd de Republieken aanvoerde, was Rusland in 1999 niet meer dan "een geplunderd en failliet gebied met kernwapens, een land waar de anarchie regeerde" (Schmitt, 1999). Voor zijn collega James Leach, voorzitter van het Banking Committee (1999 a, b), is Rusland niet meer dan "'s werelds gevaarlijkste kleptocratie," een land dat nog corrupter is dan het Zaïre van wijlen Mobutu. Bernard Sanders (1998), het socialistische Congreslid uit Vermont, omschrijft Ruslands economische prestaties in de jaren negentig als een "historische tragedie"; de liberale hervormingen hebben volgens hem alleen maar voor een "economische ineenstorting, massale werkloosheid en verpletterende armoede" gezorgd.

De jongste jaren zagen we iets meer optimisme. De Amerikaanse president George W. Bush loofde eind 2003 de Russische president Poetin voor zijn pogingen om van Rusland een "land te maken waar democratie, vrijheid en wettelijkheid gedijen" (ministerie van Buitenlandse Zaken VS, 2003). Maar de opbeurende berichten verdwenen alweer vlug. Toen het Russische gerecht in oktober 2003 olietycoon Mikhail Khodorkovsky arresteerde, schreef columnist William Safire in de *New York Times* (2003b) dat Rusland nu werd geregeerd door een "machtshongerige maffia" van voormalige KGB-leden en militaire officieren die "de natie bij de keel hadden gegrepen". Toen werd bekendgemaakt dat de Poetin-gezinde partij United Russia meer dan 37 percent van de stemmen had behaald tijdens de parlementsverkiezingen van december 2003, jammerde Safire (2003a) over de terugkeer van "de eenpartijstaat in Rusland". Hij verklaarde het democratische experiment van het land als "steendood".

Is de toestand in Rusland vandaag echt zo slecht als de critici beweren? In deze studie zullen we de recente economische en politieke prestaties van het land onder de loep houden. We zullen daarbij een resem parameters bekijken, zoals economische groei, macro-economische stabiliteit, inkomensongelijkheid, bedrijfsresultaten, verkiezingsuitslagen, misdaadcijfers en enquêtes met bedrijfsleiders. U zult merken dat er een brede kloof gaapt tussen de perceptie van het grote publiek en de feiten. Wanneer we het cijfermateriaal bekijken, heeft het wijdverspreide beeld van Rusland als een louter bedreigende rampzalige zone ietwat weg van een kermispiegelbeeld: je herkent wel bepaalde kenmerken, maar die zijn zwaar vervormd en buiten alle proporties.

Hoewel Ruslands transformatie een pijnlijke operatie is geweest en het economische en politieke systeem nog verre van perfect zijn, heeft het land al een opmerkelijke economische en sociale vooruitgang gemaakt. De onvolkomenheden zijn typisch voor

landen in dit stadium van de economische ontwikkeling. Zowel in 1990 als 2003 was Rusland een land met een modaal inkomensniveau, een bruto nationaal product per capita van ongeveer 8000 dollar bij koopkrachtpariteit, zo blijkt uit cijfers van het International Comparison Project van de Verenigde Naties. Die cijfers zijn vergelijkbaar met het niveau dat Argentinië in 1991 en Mexico in 1999 haalden. Landen uit die inkomenscategorie hebben meestal nog democratieën met wat ruwe kantjes, als ze überhaupt al democratisch zijn. De regeringen zijn vaak het slachtoffer van corruptie, en de pers is er bijna nooit volledig vrij. Meestal ook is er in dit soort landen een hoge inkomensongelijkheid en zijn de bedrijven in handen van een beperkt groepje ondernemers. Bovendien zijn hun macro-economische prestaties allemaal turbulent. In dat opzicht kan je de toestand in Rusland als volkomen normaal beschouwen.¹ Tegelijk zijn de gebreken die typisch zijn voor kapitalistische democratieën met een modaal inkomen geen hindernis voor verdere economische en politieke vooruitgang.

Wij zeggen dat Rusland vandaag een 'normaal' land met een modaal inkomen is. Dat betekent niet dat we

het politieke en economische geknoei zomaar over het hoofd zien, of de flaters van de Russische leiders zomaar vergeven. Landen met een modaal inkomen zijn meestal geen stabiele en sociaal rechtvaardige plaatsen om te leven. Maar ook niet alle landen met een modaal inkomen zijn identiek. Rusland is in ieder geval een buitenbeentje: het is het enige land uit die groep dat nucleaire wapens bezit en dat een eersterangsrol speelt op het internationale toneel. Ook andere landen met een inkomensniveau dat overeenkomt met het Russische – van Mexico en Brazilië tot Maleisië en Kroatië – zien op tegen gelijkaardige economische problemen en politieke uitdagingen, al liggen ze op sommige punten wel een stukje voor op de Russen. De problemen die Rusland ondervindt om die nieuwe uitdagingen aan te gaan, zijn nauw verwant met de moeilijkheden die gelijkaardige landen hebben.

Voor we de statistieken gedetailleerd bekijken, geven we eerst een kort overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in Rusland de voorbije jaren.

¹ We zijn niet de eersten die de toestand in Rusland als 'normaal' beschouwen. Boris Jeltsin gebruikte dit woord – misschien een beetje voorbarig – al in 1994 in zijn memoires *The Struggle for Russia*. Mary Dejevsky gebruikte dezelfde terminologie ook al in 'The Prophets of Doom Were Wrong About Russia', *The Independent*, 26 december 2001.

2. Rusland na het communisme

In juni 1991 werd Boris Jeltsin verkozen tot Ruslands eerste president. In december, na een mislukte putsch door communistische hardliners in augustus, kwam Jeltsin met de leiders van Oekraïne en Wit-Rusland overeen om de Sovjet-Unie te ontbinden en van Rusland een aparte staat te maken. Jeltsins maatregel kwam er na jaren van geleidelijke hervormingen die van start waren gegaan onder de laatste sovjetleider, Michail Gorbatsjov. In de twee laatste jaren van het sovjettijdperk was de productie fors achteruitgegaan, waren de tekorten toegenomen en leefde de vrees dat zowel de economie als het politieke bestel volledig zouden instorten. In 1989 moest de gewone Russische burger zowat 40 tot 68 uur per maand in de rij staan, in de hoop een bepaald product of een bepaalde dienst te krijgen. In april 1991 bleek uit een enquête dat minder dan één op acht personen recent nog vlees in de winkels had gezien, en slechts één op twaalf Russen had boter gevonden in zijn winkel (Aron, 2002). In de herfst van 1991 voorspelde de Amerikaanse nieuwszender CNN dat er die winter hongersnood zou zijn in Rusland. Zodra hij aan de macht was, voerde Jeltsin een aantal radicale economische hervormingen door. In januari 1992 maakte hij de meeste prijzen vrij. De winkelrijen verdwenen en de winkelrekken werden weer aangevuld. In 1993-1994 werd de economie massaal geprivatiseerd: bedrijven, die vroeger in handen waren van de overheid, werden nu eigendom van hun managers, de personeelsleden of het grote publiek. Tegen de zomer van 1994 was bijna 70 procent van de Russische economie in privé-handen. In 1995 slaagde Rusland er, met de hulp van het Internationaal Monetair Fonds (IMF), in om de roebel te stabiliseren. Maar makkelijk was het niet om die maatregelen door te drukken. Het parlement, de goed georganiseerde communistische partij en de traditionele industrieën verzetten zich tegen vrijwel elke maatregel.

In 1995 probeerde Jeltsin zijn basis te verstevigen. In 1996 waren er immers presidentsverkiezingen voorzien, en het zag er toen nog naar uit dat de leider van de

communisten, Gennady Zjoeganov, die zou winnen. Als onderdeel van zijn politieke campagne, en in een poging om het budget in evenwicht te krijgen, ging Jeltsin akkoord met een "leningen-voor-aandelen"-programma, waarbij de waardevolle bedrijven die Ruslands bodemrijdommen exploiteren in handen kwamen van topindustriëlen, in ruil voor leningen aan de regering. Dit hoogst controversiële programma versnelde de vorming van een aantal machtige financiële groepen, aangevoerd door zogenaamde "oligarchen", die grote politieke en economische invloed konden uitoefenen. De oligarchen zorgden ervoor dat Jeltsin op een sympathieke manier werd bejegend door de televisiezenders en kranten waarvan zij de eigenaar waren.

Jeltsin kreeg in de aanloop naar de verkiezingen nog een hartaanval, maar die werd vakkundig verborgen gehouden voor de kiezers. De weg was vrijgemaakt voor een tweede presidentstermijn. Meteen was zijn levensdoel bereikt: verhinderen dat de communisten in Rusland opnieuw aan de macht kwamen. Maar Jeltsin kampte met zware gezondheidsproblemen en wist heel goed dat hij op te weinig steun kon rekenen van politici en bevolking. Vandaar dat hij heel veel tijd besteedde aan het vinden van een opvolger. De politieke impasse maakte het voor de regering bijzonder moeilijk om belastingen te heffen. Toen in 1997-1998 de olieprijs ineens stortte, gebeurde hetzelfde met het federale budget. De financiële crisis in Oost-Azië verspreidde zich razendsnel naar Rusland. De Russen konden hun schulden niet langer betalen en de roebel verloor veel van zijn waarde. Maar in tegenstelling tot wat de meeste experts verwachtten, kon Rusland snel orde op zaken stellen in zijn economie.

Jeltsins buitenlands en militair beleid waren in die periode al even radicaal. Hij beperkte het defensiebudget met zo'n 90 procent, streefde samen met de VS naar een drastische vermindering van het nucleaire wapentuig, aanvaardde de uitbreiding van de Navo en steunde de VN in zijn pogingen om de

burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië te beëindigen. Maar tegelijk startte Rusland in Tsjetsjenië een oorlog die tienduizenden slachtoffers zou maken.

Uiteindelijk vond Jeltsin een opvolger: Vladimir Poetin. Die werd in 1999 aangeduid tot eerste minister. Op 1 januari 2000 nam Jeltsin ontslag en werd Poetin president ad interim. In maart van datzelfde jaar zou hij de presidentsverkiezingen winnen. In de daaropvolgende vier jaar groeide de Russische economie ontzettend snel. Ze profiteerde van de gestegen olieprijs en de voordelen van de depreciatie van de roebel. Tegen 2003 kon de Russische regering langlopende leningen afsluiten op de wereldmarkten tegen interesten van ongeveer 7 procent, wat bewees dat de investeerders vertrouwen hadden in het land. De meeste economen waren zeer optimistisch over de groeivoorzichten van het land.

3. Economische rampspoed?

3.1 De 'ineenstorting' van de productie

Rusland begon zijn transformatie naar een land met een modaal inkomen in de vroege jaren negentig. Het International Comparison Project van de Verenigde Naties, een instelling die statistische vergelijkingen tussen diverse landen opstelt, schat dat Ruslands per capita inkomen in 1989 zowat 8210 dollar bedroeg – vergelijkbaar met het inkomensniveau in Oekraïne, Argentinië, Letland en Zuid-Afrika. (In 1991, toen Michail Gorbatsjov de macht afstond, was het inkomensniveau gedaald tot 7780 dollar.) Het Russische inkomen per capita was hoger dan dat van Mexico en Brazilië, maar bedroeg slechts 65-75 percent van dat van de armste West-Europese landen (Portugal, Griekenland en Spanje) en minder dan de helft van dat in Frankrijk of Italië. Het per capita inkomen in Rusland bedroeg maar iets meer dan een derde van het Amerikaanse inkomensniveau.

Dat Ruslands productie catastrofaal slonk in de jaren negentig is intussen een wijdverspreid cliché. Volgens officiële statistieken van Goskomstat, de statistische dienst van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (Gos), daalde het Russische bruto nationaal product per capita in reële termen met ongeveer 39 percent tussen 1991 – het moment dat Gorbatsjov de macht afstond – en 1998 – toen de economie opnieuw opveerde.²

Toch zijn er drie redenen waarom wij denken dat Ruslands economische prestatie in de jaren negentig veel beter was dan vaak wordt aangenomen:

- Ten eerste waren de officiële statistieken over de Russische productie in het begin van het decennium fel overdreven. Een groot gedeelte van het bruto

nationaal product ten tijde van de Sovjet-Unie bestond uit militair tuig, onafgewerkte bouwproducten en waardeloze consumentenartikelen die niemand vroeg. In de vroege jaren negentig werd de oorlogsindustrie sterk afgebouwd. Met de introductie van de markteconomie stopten de bedrijven meteen ook de productie van consumentengoederen die ze toch niet kwijt geraakten. Allemaal zaken die ertoe leidden dat de productiecijfers fors moesten inboeten, maar waar de consument al bij al niet slechter van werd. Bovendien waren veel productiecijfers tijdens het sovjetsysteem gewoonweg verzonnen. Managers stelden toen de cijfers rooskleuriger voor dan ze waren omdat dat de enige manier was om een bonus te krijgen. Toen de centraal geleide planeconomie werd afgevoerd, wilden managers hun productiecijfers vooral naar beneden herzien, omdat ze zo minder belastingen moesten betalen. Met andere woorden, de economische achteruitgang in Rusland was wellicht kleiner dan de officiële cijfers laten uitschijnen (Aslund, 2002).³

- Ten tweede groeide de onofficiële Russische economie sterk in de jaren negentig. Het is heel moeilijk om de waarde van een onofficiële activiteit in te schatten. Maar een goede techniek om een beeld te krijgen van de groei van een economie – zowel de officiële als de onofficiële – is kijken naar het elektriciteitsverbruik. Zelfs bedrijven die het daglicht niet mogen zien, kunnen niet zonder elektriciteit (Johnson, Kaufmann en Shleifer, 1997). Figuur 1 geeft een beeld van zowel de gerapporteerde cijfers van het bruto nationaal product (inflatiegezuiverd) tussen 1990 en 2002, als de cijfers van het

² We baseerden ons voor de berekening van de verandering van het bruto nationaal product tussen 1990 en 1995 op de gegevens van *Rossiiskiy Statisticheskii Yezhegodnik 2001*; voor de daaropvolgende jaren gebruikten we geüpdatete cijfers van de website van Goskomstat: <<http://www.gks.ru/scripts/free/1c.exe?XXXX19F.2.1/000040R>>. We hielden rekening met de gewijzigde bevolkingscijfers en baseerden ons daarvoor op *Rossiiskiy Statisticheskii Yezhegodnik 2001* en *Rossia v Tsifrah 2002*.

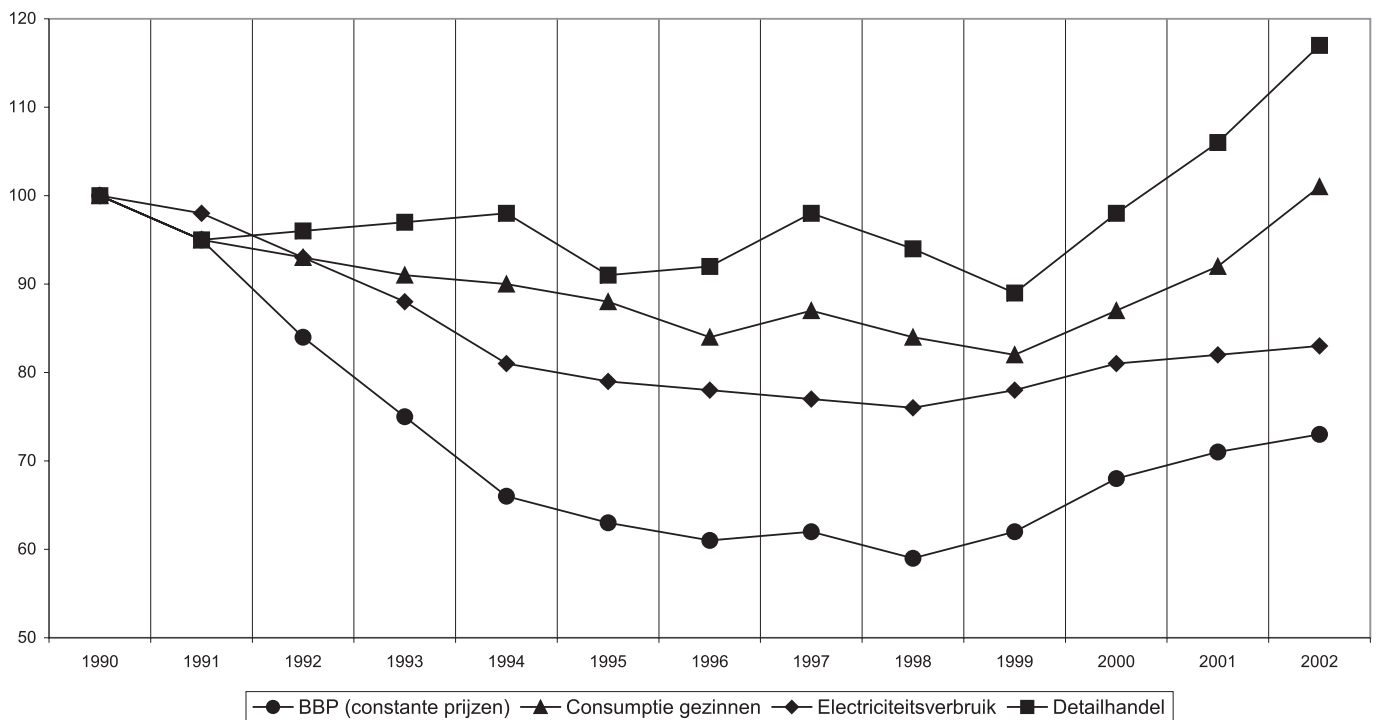
³ Sommige wetenschappers menen dat de Russische index van de consumentenprijzen tijdens de overgangperiode een zwaar vertekend beeld gaf van de werkelijkheid: de achteruitgang van de levensstandaard zou zwaar zijn overschat. Het gewicht van de officiële Russische consumentenprijzenindex is vastgelegd (een zogenaamde Laspeyres-index) en houdt geen rekening met consumentensubstitutie voor duurdere goederen. De index overschat met andere woorden de gevolgen van de duurdere olieoprijzen op de levensstandaard, hoewel – zoals het geval was in Rusland – de prijzen van de diverse goederen heel verschillend toenamen. Zie Gibson, Stillman, en Le (2004).

elektriciteitsverbruik. Terwijl het officiële bruto nationaal product in die periode met 26 percent daalde, moest het elektriciteitsverbruik slechts 18 percent inleveren. Dit laat uitschijnen dat de achteruitgang van de Russische productie in de jaren negentig minder scherp was dan de officiële statistieken laten uitschijnen. Aangezien bedrijven in een markteconomie rationeler omspringen met elektriciteit, geeft de afname van het stroomverbruik zelfs wellicht nog een scheefgetrokken beeld van de productieafname.⁴

- Ten derde bewijzen andere statistieken dat de gemiddelde levensstandaard in de jaren negentig niet sterk terugviel, en in sommige opzichten zelfs verbeterde. Zoals figuur 1 aangeeft, deed de detailhandel het (in constante prijzen) 16 percent beter tussen 1990 en 2002. Uit cijfers van Goskomstat blijkt ook dat de privé-consumptie van gezinnen (in constante prijzen) met zo'n 3 percent toenam tussen

1990 en 2002. De gemiddelde leefruimte voor een Rus steeg van 16 vierkante meter in 1990 tot 19 in 2000, en het aandeel van die leefruimte dat eigendom was van de Russen verdubbelde in datzelfde decennium: van 26 tot 58 percent (Goskomstat, 2001, blz. 200). Het aantal Russen dat het buitenland kon bezoeken als toerist steeg van 1,6 miljoen in 1993 tot 4,3 miljoen in 2000. Tussen 1991 en 2000 nam het aantal gezinnen dat een radio, televisietoestel, cassetterecorder, koelkast, wasmachine of stofzuiger had, enorm toe. Meer en meer gezinnen konden zich ook een eigen wagen veroorloven: van 14 auto's per 100 gezinnen in 1991 tot 27 in 2000. De toename was vrijwel algemeen in alle regio's (Goskomstat, 2001, blz. 193-194). Tegelijk echter viel de consumptie van bepaalde diensten die vroeger door de staat waren georganiseerd en gesubsidieerd bijna volledig weg: uitstapjes naar de film, het theater, musea en zomerkampen voor de kinderen.

Figuur 1: De economie in Rusland, 1990-2002

Bron: Goskomstat Rossii, *Rossiiskiy Statisticheskiy Yezhegodnik 2001, 2003, Rossia v Tsifrakh 2002, Goskomstat updates*

⁴ Als het elektriciteitsverbruik van gezinnen en overheid minder sterk afnam dan dat van de bedrijven, onderschat de totale afname van het stroomverbruik wellicht de daling van de economische productie. Toch geven ruwe schattingen aan dat het aandeel van de gezinnen in het totale elektriciteitsverbruik erg gering is – misschien zo'n 4 tot 6 percent van het totaal. We gaan ervan uit dat het aandeel van het overheidsverbruik nóg minder is.

Het lijkt geen twijfel dat de ongelijkheid in Rusland flink is toegenomen (iets wat we later nog zullen bespreken). Toch laten indicatoren uitschijnen dat de basis van de sociale piramide het geleidelijk beter kreeg. Sinds 1993 (het jaar waarop voor het eerst allesomvattende cijfers beschikbaar werden) steeg het aandeel van Russische huizen die over stromend water beschikten van 66 tot 73 percent; het aantal huizen met warmwaterfaciliteiten nam toe van 51 tot 59 percent; en het percentage woningen met centrale verwarming steeg van 64 tot 73 percent. Sinds 1990 nam ook het aantal appartementen met een telefoonaansluiting toe: van 30 tot 49 percent (Goskomstat, 2001, blz. 201, 468).

De indicator die vaak naar voren wordt geschoven als bewijs voor de catastrofale verslechtering van de levensstandaard in Rusland is de scherpe afname van de levensverwachting in de jaren negentig. Tussen 1990 en 2000 ging de gemiddelde levensverwachting van de Rus met vier jaar achteruit: van 69,2 tot 65,3. Cutler en Brainerd bewijzen echter dat die verslechtering niets te maken heeft met de toegenomen armoede, de ondervoeding of met een moeilijker toegang tot geneeskundige zorgen. Als het de armoede was die hierin een rol speelde, dan zou je er mogen van uitgaan dat vooral bij de economisch kwetsbaarste groepen de sterfteaantallen zouden stijgen. In de vroege jaren negentig hadden vooral de kinderen tussen 7 en 15 te lijden onder de armoede; en bij volwassenen was de armoedegrade hoger bij vrouwen dan bij mannen. Alleen was er nagenoeg geen toename van de sterftegraad bij kinderen, en de sterfteratio steeg veel meer bij mannen dan bij vrouwen (Goskomstat, 2001, blz. 126). De hogere mortaliteitscijfers kan je ook moeilijk linken aan ondervoeding. In 1992-1993, terwijl de sterfteratio's scherp toenamen, vond een Russisch langlopend onderzoek geen aanwijzingen van ernstige ondervoeding in Rusland. In realiteit oversteeg het aandeel Russen wier gewicht in die jaren toenam

dat van degenen die gewicht verloren (Shkolnikov et al., 1998). Wat de toegang tot de geneeskundige zorgen betreft, was er een lichte achteruitgang merkbaar van het aantal volwassenen personen dat een dokter opzoekt: van 89 percent in 1990 tot 86 percent in 1992. Maar in 2000 was dat cijfer alweer gestegen tot 91 percent 2000 (Goskomstat 2001, blz. 246). Vanzelfsprekend had de financiële crisis in Rusland een negatieve weerslag op de budgetten voor gezondheidszorg. Maar tegelijk verbeterden andere parameters. Het aantal dokters per capita, een parameter die al een van de hoogste ter wereld was, nam in de jaren negentig nog méér toe (Goskomstat, 2001, blz. 242). De kindersterfte – een belangrijke indicator voor de efficiëntie van de basisgezondheidszorg – nam weliswaar aanvankelijk een beetje toe, maar zou in de loop van het decennium sterk verminderen: van 17,4 per 1000 geboorten in 1990 tot 15,3 in 2000 (Goskomstat, 2001, blz. 127).

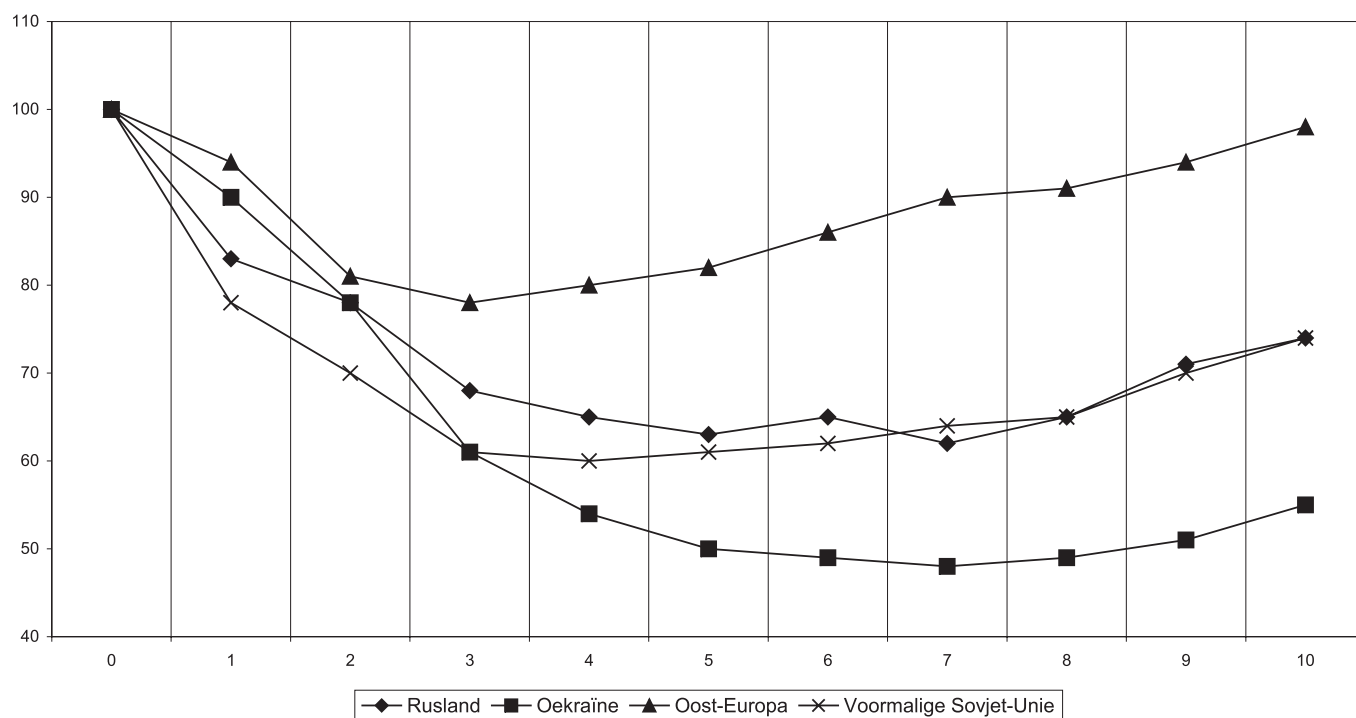
De meeste specialisten gaan ervan uit dat de toename van de mortaliteitsgraad in de vroege jaren negentig – een stijging die vooral werd waargenomen bij mannen van middelbare leeftijd – vooral werd veroorzaakt door het toenemende alcoholmisbruik (Shkolnikov et al., 1998; DaVanzo en Grammich, 2001). En dat had dan weer te maken met de sterke relatieve prijsvermindering van wodka in die jaren. Russen met een modaal inkomen konden in 1990 ongeveer 10 liter wodka kopen, tegenover 47 liter in 1994.⁵ Heel wat doodsoorzaken hadden duidelijk te maken met het toenemende alcoholmisbruik (Shkolnikov et al., 1998). De stress die gepaard ging met de economische overgang had daar wellicht ook iets mee te maken (Brainerd en Cutler 2005). Wat er ook van zij, er zijn weinig of geen aanwijzingen dat de toenemende sterftecijfers iets te maken hadden met de daling van het inkomen. Terwijl het bruto nationaal product (BNP) per capita met ongeveer 30 percent toenam tussen 1998 en 2002 daalde de levensverwachting opnieuw met 2,2 jaar.

⁵ Berekend op basis van de 'Russische Economische Trends'-database en Goskomstat 1994, blz. 288, Goskomstat 2001, blz. 588.

Een gedetailleerde blik op figuur 1 ontkracht ook de populaire theorie dat Ruslands economische achteruitgang te maken had met het politieke wanbeleid in de jaren negentig, en meer bepaald met Jeltsins privatiseringsprogramma en zijn "leningen-voor-aandelen"-voorstel (Goldman, 2003). De figuur

toont aan dat de achteruitgang van het Russische BNP en elektriciteitsverbruik vooral merkbaar was in de periode vóór 1994, met andere woorden nog voordat het massale privatiseringsprogramma was voltooid, en zelfs voordat het "leningen-voor-aandelen"-programma werd gelanceerd.

**Figuur 2: Officieel BNP per capita (bij constante prijzen):
in post-communistische landen, de eerste 10 jaren van de overgang**

Aantal jaar sinds de start van de overgang ("0" = 1989 voor Oost-Europa, 1991 voor de voormalige Sovjet-Unie)

Bron: berekend op basis van cijfers van de Wereldbank, *World Development Indicators* 2003 en de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling *Transition Report* 1997.

Oost-Europa: niet gewogen gemiddelde van Albanië, Bulgarije, Hongarije, Polen, Roemenië, Slowakije, Slovenië. De voormalige Sovjet-Unie: niet gewogen gemiddelde van Armenië, Wit-Rusland, Estland, Georgië, Kazachstan, Kirgizië, Letland, Litouwen, Moldavië, Rusland, Tadzjikistan, Turkmenistan, Oekraïne, Oezbekistan. Geen gegevens voor Azerbeidzjan.

Als je de economische prestaties van Rusland in de jaren negentig vergelijkt met die in andere post-communistische landen, vallen vooral twee punten op. Ten eerste maakt figuur 2 goed duidelijk dat de economische productie in alle postcommunistische economieën van Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie afnam, zonder uitzondering. De verslechtering was niet alleen merkbaar in nieuwe democratieën zoals Rusland en Polen, maar ook in die landen waar de dictatuur bleef voortbestaan, zoals Wit-Rusland en Tadzjikistan; zowel landen waar de economische hervormingen tegen sneltreintempo werden doorgevoerd – zoals de Tsjechische republiek en Hongarije – als trage hervormers – zoals Oekraïne en Oezbekistan – waren allemaal het slachtoffer van economische achteruitgang. Die algemene trend suggereert dat ook de oorzaken gelijklopend waren.

Eén mogelijkheid is de algemene afbouw van economisch en militair waardeloze activiteiten die vroeger werden gezien als "productie". Een tweede oorzaak is de tijdelijke ontwrichting waarvan alle Oost-Europese landen het slachtoffer werden nadat hun planningsystemen uit elkaar vielen. (Murphy, Shleifer en Vishny, 1992; Blanchard en Kremer, 1997). Die twee verklaringen geven ook aan waarom de officiële productiecijfers zich zowat overal na een paar jaar herstelden.

Wel opvallend is dat de economische ontwrichting niet overal even sterk was. Over het algemeen was de chaos iets beperkter in Oost-Europa en de Baltische Staten dan in de rest van de voormalige Sovjet-Unie. De daling van Ruslands officiële productiecijfers was iets beperkter dan het gemiddelde voor de veertien voormalige sovjetrepublieken waarvoor cijfers beschikbaar zijn.⁶

Aangezien zowat alle postcommunistische landen het slachtoffer waren van een economische achteruitgang, kunnen we ook komaf maken met een andere, algemeen verspreide theorie over de Russische productie-ineenstorting. Sommigen zeggen dat de overdreven

snelheid waarmee de economische hervormingen in Rusland werden doorgevoerd, aan de basis lag van de achteruitgang. Ze verwijzen daarbij graag naar de "geleidelijke overgang" van het Chinese economische beleid, dat veel beter zou zijn dan de "shocktherapie" die Rusland had toegepast. In werkelijkheid werden er nooit afspraken gemaakt tussen de Oost-Europese en voormalige sovjetlanden in verband met de snelheid waarmee de economie zou worden omgevormd. Er kan dus ook geen relatie bestaan tussen de snelheid van die hervormingen en de officiële productiecijfers. Vergelijkingen tussen die landen zijn niet meer dan hypothetisch, aangezien de kwaliteit van de statistische gegevens sterk verschilt. Bovendien maken ook de maatschappelijke ongelijkheid en de oorlogssituatie in bepaalde landen het onmogelijk om vergelijkingen te maken tussen economisch beleid en prestaties. In ieder geval, tussen die landen die volgens de officiële statistieken het minst te lijden hadden onder de economische veranderingen, bevinden zich zowel snelle hervormers (Estland, Polen, Tsjechië) als trage of zelfs niet-hervormers (Wit-Rusland, Oezbekistan). En bij die landen die op economisch vlak het meest moesten inboeten, zijn er eveneens niet-hervormers (Tadzjikistan, Turkmenistan) als landen die hervormingen probeerden door te voeren (Moldavië).

Heel leerrijk is in ieder geval de vergelijking tussen Rusland en Oekraïne (zie figuur 2). Oekraïne heeft een zeer uitgebreide bevolking (zo'n 52 miljoen inwoners), een economie die overwegend industrieel is, beschikt over heel wat bodemrijksdommen en een 'cultuur' die vergelijkbaar is met de Russische vóór de overgang. Maar in tegenstelling tot Rusland bleven de oude communisten in Oekraïne aan de macht – hoewel ze een nieuwe naam kregen – en was het land veel voorzichtiger met hervormingen. In vergelijking met Rusland bleef ook een veel groter gedeelte van de Oekraïense economie in handen van de staat. En toch merk je dat de achteruitgang van het Oekraïense BNP per capita zowat 45 percent bedroeg tussen 1991 and

⁶ Je zou kunnen verwachten dat de shift naar wereldmarktprijzen in de handel tussen de voormalige communistische landen vooral Rusland ten goede kwam, dat zijn gesubsidieerde energie naar de andere Oostbloklanden uitvoerde.

2001: bijna twee keer zoveel als de achteruitgang in Rusland.

In vergelijking met andere landen in Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie, deed de Russische economie wat van haar kon worden verwacht. We schatten dat de echte achteruitgang in de productie tussen 1990 en 2001 al bij al beperkt was, en wellicht volledig was weggewerkt tegen 2003 (Aslund, 2003).

Als we rekening houden met de verstoorde vraag, de opgeblazen productiecijfers en de waardeeloosheid van vele geproduceerde goederen vóór de hervormingen staat het vast dat de Russen het vandaag door de band genomen beter hebben dan in 1990.

3.2 Financiële crisissen

De jaren negentig waren op macro-economisch vlak heel turbulent voor Rusland. Tussen december 1991 en december 2001 moest de roebel meer dan 99 percent van zijn waarde inleveren tegenover de dollar. Drie jaar nadat de overheid erin was geslaagd om de inflatie in 1995 te stabiliseren, zorgde een financiële crisis voor een devaluatie van de roebel en een regeringsmoratorium op de betaling van de buitenlandse schuld.

Maar die financiële crises zijn typisch voor nieuwe markteconomieën. Een waardevermindering van 99 percent van de roebel mag dan niet niets zijn, een onderzoek van het departement International Financial Statistics van het IMF toonde in april 2002 aan dat elf andere landen – waaronder Brazilië, Turkije, Oekraïne en Wit-Rusland – nog sterkere muntontwaardingen kenden in de jaren negentig. In de jaren tachtig kwamen dergelijke grote depreciaties nóg vaker voor: Peru, Argentinië, Bolivië, Brazilië, Uruguay, Nicaragua, Vietnam, Libanon en zelfs Polen – dat later werd gezien

als een van de mooiste voorbeelden van hoe een socialistische economie succesvol kon worden omgevormd – lieten nog fermere percentages optekenen.

Tijdens de Rusland-crisis van 1998 verloor de roebel 61 percent van zijn waarde in de maanden augustus en september. Maar tijdens datzelfde decennium – vanaf januari 1992 tot december 2001 – zagen we ten minste 34 van dergelijke 'twee maanden'-muntcrashes, in twintig landen. De Russische crash in 1998 was geen geïsoleerd geval: hij was slechts één van de vele monetaire crises die zich uitstrekten van Thailand en Indonesië tot Brazilië en Turkije. Bovendien waren de gevolgen van de Russische financiële crisis in 1998 veel minder rampzalig dan toen algemeen werd aangenomen. De devaluatie werd gevolgd door een jarenlange snelle groei en een versterkte *drive* naar liberale economische hervormingen.

3.3 Economische ongelijkheid

Vaak wordt gezegd dat de economische hervormingen in Rusland de economische ongelijkheid hebben versterkt. De privatisering wordt daarbij als belangrijkste schuldige aangeduid. De Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling (1999, blz. 110) schreef: "Tijdens het 'aandelen-voor-leningen'-programma dat in 1995 werd doorgevoerd, vielen vele sleutelbedrijven in handen van een klein groepjes financiers, de zogenaamde 'oligarchen'. Dat leidde tot een heel sterke toename van de inkomens- en welvaartsongelijkheid – tegen 1997 bedroeg de Gini-coëfficiënt voor de inkomens in Rusland ongeveer 0,5."⁷

De ongelijkheid in Rusland *is inderdaad* sterk toegenomen sinds de val van het communisme. Er bestaat nog twijfel over de exacte cijfers, maar niemand die de trend ontkent. Volgens Ruslands officiële

⁷ De Gini-coëfficiënt varieert van 0 tot 1, waarbij 0 wijst op perfecte gelijkheid (iedereen heeft een identiek inkomen) en 1 duidt op perfecte ongelijkheid (één persoon bezit alle inkomsten). Om de Gini-coëfficiënt te berekenen, vertrek je van een "Lorenz-curve", waarbij de horizontale as het percentage gezinnen aanduidt (tot 100 percent) en de verticale as het percentage inkomens aangeeft die die gezinnen bezitten (eveneens tot 100 percent). Een rechte lijn in een 45-gradenhoek wijst op perfecte inkomensgelijkheid. Als het gebied tussen de lijn die wijst op perfecte gelijkheid en de echte Lorenz-curve A is, en het gebied onder die lijn die op perfecte inkomensgelijkheid wijst B is, dan is de Gini-coëfficiënt gelijk aan A/B.

statistische bureau Goskomstat (2001, blz. 187) is de Gini-coëfficiënt voor geldinkomsten gestegen van 0,26 in 1991 tot 0,41 in 1994, waarna dat cijfer gestabiliseerd is op ongeveer 0,40 tegen het einde van het decennium.⁸

De Wereldbank heeft in verscheidene nummers van zijn jaarlijkse *World Development Report* en *World Development Indicator* cijfers gegeven van Ruslands Gini-coëfficiënt voor de uitgaven: 0,496 in 1993, 0,480 in 1996, 0,487 in 1998, en 0,460 in 2000. Ter vergelijking: het Goskomstat-cijfer van 0,41 is bijna net hetzelfde als dat voor de Verenigde Staten (0,408 in 1997). De hogere Wereldbank-schatting van 0,496 ligt ongeveer op hetzelfde niveau als het cijfer voor Maleisië (0,492) of de Filippijnen (0,462), maar is lager dan het cijfer voor Hongkong (0,522), Mexico (0,531), Zuid-Afrika (0,593) of Brazilië (0,607).

Het probleem met de bewering dat de privatisering de ongelijkheid in de hand heeft gewerkt, is dat de ongelijkheid er *eerst* was. Ruslands Gini-coëfficiënt steeg scherp tussen 1991 en 1993, en piekte in 1994, nog vóór de privatisering gevolgen kon hebben. Ook de werkloosheid kan onmogelijk als schuldige worden aangewezen. In 1992-1993 lag het werkloosheidscijfer onder 6 percent. Pas in 1994-1998 steeg het werkloosheidscijfer tot 13,2 percent, terwijl de ongelijkheid lichtjes afnam (Goskomstat, 2001, blz. 133). Ook de toename van de ondernemersinkomsten was niet meer dan een marginale factor. Volgens Branko Milanovic (1998, blz. 22) van de Wereldbank kan 77 percent van de stijgende ongelijkheid worden verklaard door het uit elkaar groeien van de loonmassa. Terwijl sommige Russen tewerkgesteld waren in succesvolle firma's die al snel profiteerden van de vrijmaking van de prijzen en de vrijhandel, bleven anderen actief in povere ateliertjes en in de door de staat gecontroleerde sector. De toename van de ongelijkheid mag dan al jammer zijn, ze was vooral het gevolg van de omwenteling die gepaard ging met het rationaliseren van de economie.

3.4 Oligarchisch kapitalisme

Er wordt nogal eens beweerd dat de Russische economische hervormingen vooral een vruchtbare voedingsbodem waren voor een klein groepje "oligarchen", die de bedrijven die ze in handen kregen vooral zouden hebben geplunderd. Die leegroof zou dan weer de investeringen en de economische groei hebben afgeremd (Stiglitz, 2002; Hoff and Stiglitz, 2002).

Natuurlijk worden Ruslands topbedrijven gedomineerd door enkele tycoons, iets wat Guriev en Rachinsky al eerder hebben aangetoond. Eigenlijk is Rusland wat dit betreft een buitenbeentje. In bijna alle kapitalistische ontwikkelings economieën en zelfs in de meeste ontwikkelde landen zijn de grootste bedrijven ofwel in handen van de overheid, ofwel van families. Een paar dominante families controleren vaak een groot deel van het nationale productieapparaat via financiële en industriële groepen (La Porta et al., 1999; Claessens et al., 1999). Dat geldt meer dan ooit voor landen met een modaal inkomen, zoals Mexico, Brazilië, Zuid-Korea, Maleisië of Zuid-Afrika. Maar het gaat ook op voor ontwikkelde landen, zoals Italië, Singapore en Zweden. De grote zakendynastieën hebben onvermijdelijk politieke banden: soms krijgen ze van de regering leningen en subsidies (zoals in Zuid-Korea en Italië), vaak participeren ze actief in privatiseringsoperaties (zoals in Mexico en Brazilië), en af en toe bekleden ze belangrijke regeringsfuncties terwijl er toch banden blijven met hun bedrijven (zoals in Italië en Maleisië) (Faccio, 2003). Na de financiële crisis in Azië in 1998, kreeg dit systeem van politieke eigendom en controle een pejoratieve bijklank. Het werd herdoopt tot "*crony capitalism*" (gabberkapitalisme), zelfs al ging het samen met de snelste economische groei aller tijden, net zoals met het opmerkelijke economische herstel in Maleisië en Zuid-Korea. Dergelijke patronen van eigendom zag je in zowat alle overgangseconomieën: van Letland tot de Centraal-Aziatische landen.

⁸ We mogen niet uit het oog verliezen dat er op het einde van het socialistische tijdperk, dat werd gekenmerkt door heel wat tekorten, misschien wel een relatieve inkomensgelijkheid bestond, maar dat niet iedereen in dezelfde mate *toegang* had tot de consumentengoederen.

Hebben Ruslands oligarchen de economie geschaad? De tycoons in Rusland, net zoals gelijk waar in de zich ontwikkelende wereld (we hebben het niet eens over Amerika's industriebaronnen in de negentiende eeuw), maakten vooral fortuin dankzij deals met de overheid. Maar de bewering dat dit de economische groei afremde, houdt weinig steek. De scherpe terugval van de officiële Russische opbrengstcijfers was al merkbaar nog vóór – en niet nadat – de oligarchen op het toneel verschenen in 1995-1996. Er waren weliswaar een paar jaar van stagnatie, maar die werden gevolgd door een snelle groei. De bedrijven die werden gecontroleerd door de oligarchen deden het uiteindelijk erg goed, veel beter dan vergelijkbare ondernemingen die nog in handen waren van de overheid of die werden geleid door managers uit het sovjettijdperk. Het zijn net de oligarchen die verantwoordelijk zijn voor de enorme economische groei van de voorbije jaren, én voor de verbazingwekkende stijging van de Russische beurs.

Laten we eens een blik werpen op drie bekende gevallen. Tijdens het "leningen-voor-aandelen"-programma verwierf Mikhail Khodorkovsky (die nu in de gevangenis zit) een belangrijk aandeel in het oliebedrijf Yukos. Boris Berezovsky (intussen in ballingschap) verwierf samen met zijn toenmalige partner Roman Abramovich de controle over het oliebedrijf Sibneft. Vladimir Potanin kreeg de nikkelproducent Norilsk Nickel in handen. Tussen 1996 en 2001 stegen de bekendgemaakte winsten voor belastingen van Yukos, Sibneft en Norilsk Nickel in reële termen met een factor 36, 10, en 5.⁹ Hun aandelenkoersen op de beurs namen eveneens een hoge vlucht (die van Yukos en Sibneft steeg meer dan 30 keer in reële termen). Van dergelijke succescijfers konden het gasmonopoliebedrijf Gazprom of de elektriciteitsproducent UES, die onder staatscontrole bleven, alleen maar dromen. Hetzelfde geldt voor grote privé-bedrijven, zoals Lukoil, die onder het bestuur bleven van een management dat ook al vóór de privatiseringen aan het roer stond (Boone en Rodionov, 2001).

Tabel 1: Totaal van activa en investeringen van de drie belangrijkste Russische bedrijven

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Yukos							
Totale activa, miljard dollar	4,7	5,2	5,3	6,0	10,3	10,5 ^c	14,4 ^c
Investerings ^a , miljoen dollar	-	-	-	226	589 ^c	954 ^c	1263 ^c
Sibneft							
Totale activa, miljard dollar	7,6	5,6 ^d	5,0	4,3	4,6	5,7	7,5
Investerings ^b , miljoen dollar	-	-	154	129	231	619	959
Norilsk Nickel							
Totale activa, miljard dollar	-	-	-	6,6	7,2	10,9 ^c	9,7
Investerings ^b , miljoen dollar	-	-	-	168	638	510 ^c	351

^a Uitbreiding van bezittingen, fabrieken en materieel.

^b Kapitaaluitgave.

^c Herbepaald in het jaarverslag van 2002.

^d De boekwaarde verminderde met 1,3 miljard dollar door het gebruik van een nieuwe boekhoudingsmethode.

^e Vermeld in het jaarverslag van 2002.

Bronnen: geaudite boekhouding en jaarverslagen.

⁹ Berekend op basis van cijfers in de *Ekspert*-database, inflatiegezuiverd.

Hebben de oligarchen de bedrijven die ze tijdens de privatiseringen verkregen nu wel of niet leeggeplunderd? De geauditeerde boekhouding van die bedrijven laat in ieder geval uitschijnen dat er sinds 1998 vooral flink werd geïnvesteerd. Yukos' activa stegen van 5,3 miljard dollar in 1998 tot 14,4 miljard dollar in 2002, hoewel dit misschien ook wel gedeeltelijk te danken is aan de hogere olieprijs op de wereldmarkt (zie tabel 1). Norilsk Nickels activa namen toe van 6,6 miljard dollar in 1999 tot 9,7 miljard dollar in 2002. Sibnefts activa daalden dan weer tussen 1996 en 1999, iets wat ten dele te wijten was aan nieuwe boekhoudingsmethodes (die inderdaad misschien wijzen op een rooftocht). Maar sinds 1999 namen de activa toe van 4,3 miljard dollar tot 7,5 miljard dollar in 2002. De voorbije jaren hebben de belangrijkste oligarchen jaarlijks honderden miljoenen dollar in hun bedrijven gepompt. In 2002 investeerde Yukos 1,26 miljard dollar in gebouwen, machines en materieel; Sibneft deed voor 959 miljoen dollar kapitaalinvesteringen. Guriev en Rachinsky (2004) hebben de prestaties van de door oligarchen gecontroleerde bedrijven in 2001 systematisch onderzocht, en kwamen tot het besluit dat die ondernemingen in dat jaar beduidend meer investeerden dan die die werden gecontroleerd door andere Russische eigenaars.

Meer nog, de grootste bedrijfsschandalen vonden allemaal plaats binnen ondernemingen die onder de controle van de overheid bleven. Het vroegere management van Gazprom bijvoorbeeld wordt ervan beschuldigd de onderneming te hebben leeggeroofd via ingewikkeld netwerken van tradingbedrijven. De activa van Aeroflot, de luchtvaartmaatschappij die nog steeds in Russische handen is, daalden tussen 1998 en 2001. Over het algemeen presteerden de bedrijven die door de oligarchen werden geprivatiseerd veel beter dan die die onder staatscontrole bleven. Dat de belangrijkste oliebedrijven in handen van oligarchen het meestal beter deden dan andere ondernemingen zoals Lukoil, die werden geleid door een management dat nog tijdens het sovjettijdperk was aangeduid, wijst erop dat hun succes vooral te danken was aan een

capabeler management en niet alleen aan de stijging van de olieprijs.

U hoort ons nu niet zeggen dat de oligarchen vooral het grote publiek willen plezieren, niet vatbaar zijn voor politieke druk of in de eerste plaats de minderheidsaandeelhouders willen beschermen. Vanzelfsprekend profiteerden ze van uitstekende deals met de overheid en lieten ze de waarde van minderheidsaandelen massaal verwateren om de controle over de bedrijven volledig in handen te krijgen. Beleggersbescherming en *corporate governance* (behoorlijk bestuur) blijven zwak in Rusland. Maar ook hier presteert Rusland niet anders dan vergelijkbare ontwikkelingslanden met een modaal inkomen, waar onteigening van minderheidsaandeelhouders bijna de normaalste zaak van de wereld is (Johnson et al., 2000).

In ieder geval, de bewering dat de oligarchen de bedrijven privatiseerden om ze nadien leeg te plunderen en de economische groei te beletten, houdt geen steek. De oligarchen ontmantelden misschien wel bedrijven die door de *staat* werden gecontroleerd om andere ondernemingen te kopen die werden geprivatiseerd. De bezorgdheid voor dergelijke plunderingen van staatsbedrijven was nu net een van de redenen om de privatiseringsoperatie in 1992 te versnellen. De oligarchen probeerden ook de bedrijven die werden geprivatiseerd tegen zo goedkoop mogelijke prijzen te kopen, en daartoe sloten ze vaak deals af met politici. Zodra ze de macht hadden overgenomen, probeerden ze hun participatie te vergroten, en gebruikten daarvoor zowel legale als illegale middelen. Maar zodra de oligarchen de volledige controle hadden, handelden ze vooral volgens de economische logica: ze investeerden om de prestaties van hun bedrijven op te trekken. Dit is wat oligarchen in elk ander land óók hebben gedaan – van J.P. Morgan en John D. Rockefeller tot Silvio Berlusconi en de eigenaars van de Koreaanse industrieconglomeraten.

Kortom, de Russische economie is niet het kapitalistische model dat je in de economiehandboeken

zal terugvinden. Zoals andere landen met een modaal inkomen gaat Rusland gebukt onder ongelijkheid, financiële crisissen en een belangrijke onofficiële sector. De economische en politieke macht zijn nauw met elkaar verbonden. Toch was er een duidelijke evolutie merkbaar: Rusland, in het begin van de jaren negentig nog een chaotische, centraal geleide planeconomie, werd binnen een zeer korte tijdsspanne een bloeiende markteconomie.

4. Autocratische kleptocratie?

4.1 Democratie

De westerse beoordeling van de politieke instellingen in Rusland was de voorbije tien jaar vaak vernietigend. Zelfs vóór Poetins recente machtsconcentratie omschreef het Britse blad *The Economist* de democratie in Rusland als "nep" (24 juni 2000, blz. 20). Freedom House, een organisatie die de instellingen in landen controleert, heeft sinds 2000 aan Rusland een "5" gegeven voor politieke vrijheid, een "5" voor burgerlijke vrijheden op een zevenpuntenschaal die varieert van "1" (hoog) tot "7" (laag). Ruslands politieke regime komt daarmee net na Brazilië's militaire junta in de late jaren zeventig. En op het gebied van burgerlijke vrijheden komt Rusland net na het Nigeria van 1991, dat toen gebukt ging onder de dictatuur van generaal-majoor Ibrahim Babangida. (Volgens Freedom House werden er toen in Nigeria zelfs militaire rechtbanken opgericht die zich bekommerden om zaken van burgerlijke ongehoorzaamheid; het regime vond het ook gepast dat "onschuldige verwanten van verdachte politieke tegenstanders" werden gevangengezet "zodat de verdachten zichzelf kwamen aangeven" (Gastil, 1992, blz. 353). Zelfs Koeweit, het emiraat waar de uitvoerende macht in handen is van een emir die wordt gekozen uit en door de heersende dynastie, waar politieke partijen illegaal zijn, waar vrouwen niet kunnen gaan stemmen en waar kritiek op de emir wordt bestraft met een gevangenisstraf, scoort op het vlak van politieke vrijheden beter dan Rusland.

De kritiek op de Russische democratie richt zich op verscheidene punten. Zo worden degenen die aan de macht zijn ervan beschuldigd de verkiezingen te hebben gemanipuleerd doordat ze de media controleren, maar ook door pesterijen of censuur van de onafhankelijke perskanalen; ze zouden ook juridische en administratieve pressiemiddelen gebruiken om hun rivalen te intimideren of uit te schakelen. Kiezers worden geportretteerd als

onverschillig en lichtgelovig. Tegelijk worden de belangrijke zakenlui ervan verdacht het democratische proces te ontwrichten doordat ze massale financiële steun verlenen aan hun lievelingskandidaten. De combinatie van onverschilligheid bij de kiezer en manipulatie door de overheid heeft er volgens het sombere maar wel representatieve standpunt van een journalist van de *New York Times* voor gezorgd dat er tijdens het voorbije decennium in Rusland "geen echte democratische verkiezingen hebben plaatsgevonden" (Myers 2003).

Hoe erg is het nu eigenlijk gesteld met de democratie in Rusland? Vanzelfsprekend zijn de politieke instellingen en de burgerlijke vrijheden er verre van perfect. In vergelijking met Jeltsin is de situatie onder president Poetin aanzienlijk verslechterd. Toch vinden we dat de westerse verwerping van de Russische politieke instellingen de voorbije tien jaar flink is overdreven. De politiek in Rusland behoort tot de meest democratische in de hele regio. De mankementen in de Russische democratie vind je ook terug in andere landen met een modaal inkomen.

Acht nationale stembusgangen – vier parlementaire en vier presidentiële – waren er in Rusland tussen 1991 en 2004. Een heel aantal kandidaten deed aan die verkiezingen mee, en de diverse kandidaten vertegenwoordigden zowat het volledige politieke spectrum. Op een paar uitzonderingen na konden partijen en coalities op een vrije manier worden samengesteld; de meeste verschenen ook op de kiezerslijsten. Internationale waarnemers vonden gewoonlijk dat de verkiezingen op een goede manier verliepen – hoewel vooral de uitzonderingen de media haalden. De Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), een regionale veiligheidsorganisatie die 55 leden telt en haar hoofdkwartier in Oostenrijk heeft, houdt meestal toezicht op de verkiezingen in Rusland en andere landen. In haar rapport over de verkiezingen voor de Doema in 1999, bijvoorbeeld, prees de OVSE de

verkiezingswetten in Rusland, omdat die "een goede basis vormden voor het organiseren van regelmatige pluralistische en controleerbare verkiezingen". De procedures voor het tellen van de stemmen vond diezelfde organisatie "transparant, goed controleerbaar, accuraat en volledig in overeenstemming met de internationale standaarden". De voorganger van de OVSE, de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE), verkondigde na de verkiezingen in 1993 dat de kiezers in staat waren geweest om "hun politieke voorkeur op een vrije en eerlijke manier uit te drukken". De verkiezingen van 1995 vond de CVSE "vrij en eerlijk".¹⁰

Getuigt dergelijke taal alleen maar van een onwil om kritiek te geven? Neen, hoegenaamd niet. Dat blijkt duidelijk uit de ongezoeten manier waarop de OVSE de verkiezingen in andere landen bekritiseerde, zoals in Azerbeidzjan in 2000 ("primitieve vervalsingen"), in Georgië in 2000 ("nonsensverkiezingen en officiële knoeierei" die "Georgië's democratisering in diskrediet hebben gebracht") en in Oekraïne in 1999 ("schandelijke overtredingen van de kiesprocedure" en een "wijdverspreide, systematische en door de staat gecoördineerde campagne om de kiezers op een onrechtmatige manier te beïnvloeden").

De OVSE had méér bedenkingen bij het verloop van de Russische parlementsverkiezingen in 2003 en de presidentsverkiezingen in 2004. De organisatie maakte haar beklag over de vooringenomenheid van de door de staat gecontroleerde media en de misbruiken door sommige lokale functionarissen, hoewel ze nog steeds lovend sprak over de Centrale Verkiezingscommissie voor haar "professionele" organisatie van de verkiezingen.

Over de apathie van de Russische kiezers willen we het volgende kwijt: de opkomst voor de Russische

verkiezingen bedraagt sinds 1991 nooit minder dan 54 procent en klom zelfs tot 75 procent in 1991 – vergeleken met ongeveer 50-51 procent van de stemgerechtigde Amerikanen die kwamen opdagen voor de jongste nationale verkiezingen. Tijdens alle Russische nationale verkiezingen sinds 1993 hadden de kiezers de mogelijkheid om "tegen alle" kandidaten te stemmen. Het aantal kiezers dat dit inderdaad deed, bedroeg nooit meer dan vijf procent.

In een nepdemocratie zou je verwachten dat de verkiezingsresultaten ten minste overeenkomen met de wensen van degenen die aan de macht zijn. Maar in Rusland, zeker en vast voordat Poetin president werd, schokten de uitslagen vaak de politieke elites. In 1991 was het een outsider, Boris Jeltsin, die de favoriete kandidaten van Gorbatsjov en de communistische leiding van de Sovjet-Unie versloeg en de Russische presidentsverkiezingen won met 57 procent van de stemmen. In 1993 was de elite ontzet door de goede scores van Vladimir Zjirinovsky en zijn potsierlijke ultra-nationalistische partij. In 1995 verraste de communistische partij vriend en vijand toen het als sterkst presterende partij uit de stembusgang kwam, met 22 procent, een prestatie die ze nog eens overdeed in 1999, toen ze 24 procent van de stemmen haalde. De belangrijkste partij van de huidige bewindslui behaalde slechts 15 procent in 1993 en 10 procent in 1995.

Vanzelfsprekend zullen er hier en daar wel vervalsingen en fouten zijn geweest. Tijdens de regionale verkiezingen gebruikten Russische functionarissen formele foutjes om kandidaten te diskwalificeren, terwijl anderen overheidsmiddelen gebruikten om hun herverkiezingscampagne te financieren. Sommigen gaven veel meer uit voor hun campagne dan wettelijk was toegelaten. Maar dergelijke schendingen komen voor in alle democratieën met een modaal inkomen,

¹⁰ De rapporten van de OVSE over de Russische verkiezingen vindt u op <<http://www.osce.org/odihr/index.php?page=elections&div=reports&country=ru>>. Als u wilt vergelijken met verkiezingen in andere landen, surf dan naar: <<http://www.osce.org/odihr/index.php?page=elections&div=reports>>. Voor de CVSE-rapporten die in de tekst worden geciteerd, zie: <<http://www.csce.gov/reports.cfm>>.

in Mexico of Brazilië bijvoorbeeld, waar je eveneens verhalen hoort over kiezen onder dwang, intimidatie en het kopen van stemmen.¹¹

Velen hebben zware bedenkingen bij de “super-presidentiële” grondwet in Rusland, die werd opgesteld door vertrouwelingen van de president en in 1993 werd goedgekeurd tijdens een referendum waarvan de resultaten in vraag kunnen worden gesteld. We geven toe dat deze grondwet veel macht in handen geeft van de uitvoerende macht, maar dat betekent nog niet dat hij het Russische systeem ondemocratisch maakt. De Russische grondwet bijvoorbeeld stelt de president in staat om decreten uit te vaardigen over materies waarover de wetgeving het niet heeft. Maar die decreten kunnen worden weggestemd door de Doema (er is wel een tweederdemeerderheid voor nodig) of ongrondwettelijk gemaakt door het Constitutioneel Hof. Rusland verschilt wat dit betreft niet zo veel van de presidentiële democratieën in Argentinië en Brazilië.

De voorbije vijf jaar heeft president Poetin het niet gemakkelijk gemaakt voor potentiële politieke tegenstanders. De arrestatie van Mikhail Khodorkovsky wordt algemeen afgedaan als een manier om de olietycoon te straffen voor zijn financiële steun aan de liberale politieke partijen. De presidentsverkiezingen in Tsjetsjenië in oktober 2003 en augustus 2004 werden telkens gewonnen door de Kremlin-gezinde kandidaat, en die verkiezingen hadden inderdaad de credibiliteit van een stembusgang in de schaduw van een tank. Tijdens de parlementsverkiezingen in december 2003 werd er van overheidswege duidelijk druk uitgeoefend op de media; er was beïnvloeding en politieke rivalen werden lastiggevallen. Maar dat gebeurde niet méér of minder dan tijdens voorgaande Russische verkiezingen en in vergelijkbare democratieën met een modaal inkomen.

Dat deze praktijken de kiezers meer zouden hebben beïnvloed dan tijdens vorige stembusgangen, lijkt onwaarschijnlijk. Sommigen zagen in de hoge scores voor de Poetin-gezinde partij United Russia een bewijs voor vervalsing. Maar het aandeel dat die partij haalde, 37 percent, was nagenoeg identiek aan het totale aantal stemmen dat de twee blokken –Unity en Fatherland-All Russia – in 1999 haalden, twee partijen die later zouden samensmelten tot United Russia. Hoewel de verkiezingsfraude in sommige regio's wellicht een paar percent meer heeft opgeleverd voor bepaalde partijen, kwamen de officiële verkiezingsresultaten in grote mate overeen met de onafhankelijke exit polls. Als je weet dat het reële inkomen van de bevolking met 10 percent was toegenomen in het jaar nadat Poetin president werd, zou het verrassender geweest zijn als de Poetin-gezinde partijen *niet* populair waren geweest.

Of we het nu over Maleisië hebben, Venezuela of Argentinië: in zowat alle landen met een modaal inkomen zijn de politieke rivalen van de huidige machthebbers de voorbije jaren in de gevangenis terechtgekomen. Ze werden het slachtoffer van dubieuze of op zijn minst selectieve gerechtelijke vervolgingen. In Mexico werden politieke tegenstanders zelfs koelweg vermoord. In betwiste gebieden – van Chiapas tot Oost-Turkije en Mindanao (op de Filipijnen) – werden verkiezingen georganiseerd onder het alerte oog van militairen. De Russische reputatie op het vlak van democratie is allesbehalve benijdenswaard en is de jongste tijd opgeschoven naar het kleingeestige eind van het spectrum, maar is al bij al niet ongewoon.

¹¹ In Mexico bijvoorbeeld meldden internationale verkiezingswaarnemers van de mensenrechtengroep Global Exchange dat tijdens de presidentsverkiezingen in 2000 in “de meeste gemeenten [waar de organisatie waarnemers naartoe had kunnen sturen] de kieswetten flagrant werden overtreden. In de dagen net voor de stembusgang was het kopen van stemmen, dwang en intimidatie de normaalste zaak van de wereld... De delegaties kregen ontelbare klachten binnen van kiezers die voor de oppositie waren, maar die waren bedreigd en geïntimideerd, vooral in kleine en arme gemeenten.” Zie www.globalexchange.org/countries/mexico/dem/gx070400.html. In Brazilië, zo menen waarnemers, is het “kopen van stemmen een normale praktijk ... en horden kiezers zijn er bereid hun stem te verkopen in ruil voor een bord bonen” (Whitaker, 2000). Dergelijke commentaar is vanzelfsprekend anekdotisch, maar dat geldt ook voor dewelke die gebruikt wordt om Rusland te bekritisieren.

4.2 Persvrijheid

Laten we nu eens een kritische blik werpen op de pers in Rusland. De organisatie Freedom House gaat na in welke mate de media in de wereld het slachtoffer zijn van "politieke inmenging, controle en geweld". In het rapport van 2002 haalde Rusland een score van 30 op een schaal die varieert van 0 (best) tot 40 (slechtst). Daarmee eindigden de Russen net onder Iran (Sussman en Karlekar, 2002, blz. 43, 32). Iran, zo stond er in het rapport te lezen, heeft meer journalisten gevangen gezet dan gelijk welk ander land. Sinds april 2000 zijn er 40 kranten verboden en de Iranese autoriteiten hebben journalisten tot lange gevangenisstraffen of tot 30 à 50 zweepslagen veroordeeld, of heeft ze meerdere jaren verboden om hun beroep uit te oefenen.

De critici in Rusland halen steeds twee punten aan in verband met de gebrekkige persvrijheid. Ten eerste kloegen sommigen er in de jaren negentig over dat de belangrijke televisiestations en kranten werden gecontroleerd door oligarchen die de media gebruiken om politieke of zakelijke doelstellingen na te streven. Ten tweede – en meer recent – hebben de critici zich gefocust op de pogingen van de overheid om onafhankelijke journalisten het leven moeilijk te maken en te intimideren en om media die in handen zijn van oligarchen te verbieden, iets waarvoor vaak financiële voorwendselen worden gebruikt. Hoewel deze twee punten van kritiek niet altijd even consistent zijn, zijn ze beide wel waardevol. Maar ook hier presteert Rusland niet beter of slechter dan andere ontwikkelingslanden – en zelfs bepaalde ontwikkelde landen. Djankov, McLiesh, Nenova en Shleifer (2003) onderzochten voor 97 landen wie de eigenaar is van

de diverse media. Ze kwamen tot het besluit dat 92 percent van de grootste televisie- en radiostations en kranten in die landen eigendom waren van ofwel families ofwel de staat. Dit patroon geldt voor zowat elk onderzocht land – van Brazilië, Mexico, Argentinië en Zuid-Korea tot Italië, Singapore en Australië. Gemiddeld genomen bezitten families zo'n 57 percent van de kranten en 34 percent van de televisiezenders. Als we dit cijfer als standaard nemen, kunnen we besluiten dat Rusland – samen met zijn post-communistische collega-staten – opvalt in de reeks landen met een modaal inkomen wegens het relatief grote aantal televisiezenders en belangrijke kranten die in handen zijn van de staat.

Persmagnaten in ontwikkelingslanden zijn nooit vies van tendentieuze berichtgeving over politiek in hun media om zo bepaalde kandidaten een duwtje in de rug te geven. In nogal wat landen met een modaal inkomen, zoals Argentinië en Colombia (Waisbord, 2000) of Zuid-Korea (Park, Kim, Sohn, 2000), worden journalisten en hun bazen beschuldigd van tendentieuze berichtgeving. In ruil krijgen ze smeergeld, "entertainment" en voorkeursbehandelingen aangeboden bij de privatisering van mediabedrijven. In Mexico krijgen politieke reporters soms steekpenningen die drie keer hun maandsalaris bedragen. De steekpenningen hebben daar de naam *chayotes* gekregen, "genoemd naar de kleine en smakelijke vrucht die in een handpalm past" (Weiner, 2000). Zelfs in rijke landen zoals Italië en de Verenigde Staten vervormen journalisten hun reportages zo dat ze perfect passen in de politieke agenda's van mediatycoons zoals Silvio Berlusconi en Rupert Murdoch.¹²

¹² Als u meer wilt weten over de handel en wandel van Rupert Murdoch's Fox-televisiekanaal, verwijzen we graag naar "Is Fox News Fair?" van Neil Hickey, verschenen in de *Columbia Journalism Review*, maart/april 1998. Hierin worden verscheidene voormalige werknemers van het station geciteerd die klachten hebben over 'het management dat de pen vasthoudt van journalisten' of 'de artikels achteraf bewerkt' en aangeven hoe vaak werd gepoogd om de feiten zodanig te verbloemen dat de verhalen beter in de smaak vielen van groepen die zich 'rechts-van-het-centrum' bevonden.

Al even interessant is het artikel over het Italiaanse televisienieuws onder Silvio Berlusconi, "Opposition 'kept off Berlusconi-run TV'", van Philip Willan, verschenen in *The Guardian* op 8 augustus 2002. Hier wordt geciteerd uit een studie van de universiteit van Pavia, die vaststelde dat er heel wat minder tijd wordt besteed aan berichtgeving over de oppositie sinds Berlusconi enkele vertrouwenspersonen aan het hoofd van de RAI heeft geplaatst.

In welke mate bemoeit de overheid zich nu eigenlijk met de pers in Rusland? We weten allemaal dat één enkel geval van repressie er één te veel is. Alleen moeten we ook hier melden dat overheidsbemoeienis met nieuwsorganisaties – jammer genoeg – zowat in alle landen met een modaal inkomen gebruikelijk is, en zelfs in goed ontwikkelde landen voorkomt. Het International Press Institute in Wenen verzamelt cijfers over de mate van overheidsbemoeienis in de journalistiek voor de landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, en heeft die gepubliceerd voor de periode 1999-2000. Van de 48 onderzochte landen was er in 26 ten minste één incident waarin de media gecensureerd werden of waarbij journalisten gevangen gezet werden of extreem hoge boetes kregen. Om de ernst van die repressie in de diverse landen te onderzoeken, kunnen we het totale aantal incidenten in de verscheidene landen nagaan. Binnen de OESO varieerde het aantal incidenten van nul (voor veel landen) tot 121 (Turkije). Op dit vlak scoort Rusland behoorlijk slecht: het eindigt op de tweede plaats, met 30 incidenten op twee jaar.

Je kan je vanzelfsprekend vragen stellen bij vergelijkingen tussen absolute cijfers over het aantal kranten dat werd opgedoekt in een land met honderden kranten (zoals Rusland) tegenover een land dat maar drie krantentitels heeft (zoals Macedonië). Een alternatieve benadering is om het aantal

incidenten van staatsbemoeienis in de media te corrigeren volgens het aantal perstitels. We vonden geen internationaal vergelijkbare cijfers over het aantal radio- en televisiestations, maar de Unesco heeft wel schattingen gepubliceerd van het aantal kranten in de diverse landen van de wereld. Zo bezat Rusland vanaf het midden van de jaren negentig zowat 285 dagbladen (plus ook nog eens 4600 kranten die niet elke dag verschijnen). Tabel 2 geeft een beeld van het aantal gevallen van censuur door de overheid, het aantal gevangenisnemingen van journalisten en het aantal journalisten dat “door de wet” werd onderdrukt *per dagblad* in the OESO-landen.¹³ Vanzelfsprekend zijn dergelijke maatregelen af te keuren. Zodra journalisten worden geïntimideerd, is de kans groot dat een repressieve staat zelfs niet meer moet tussenkomen om critici de mond te snoeren, waardoor die interventies ook nooit in de openbaarheid geraken. Die alternatieve benadering om het aantal incidenten van staatsbemoeienis in de media te corrigeren volgens het aantal perstitels is misschien wel een gemakkelijk werkbaar procédé, maar eigenlijk is het net zo misleidend als werken met absolute getallen. Volgens de gecorrigeerde getallen scoort Rusland slechts een klein beetje slechter op het vlak van staatsbemoeienis dan het gemiddelde. Vijf OESO-landen deden het nog slechter, waaronder Oekraïne, Wit-Rusland, Turkije, Cyprus en zelfs Oostenrijk.

¹³ Met “door de wet onderdrukt” bedoelen we journalisten die gevangen gezet werden of zeer hoge boetes kregen; reporters die voor de rechter werden gedaagd met de bedoeling het recht op vrije nieuwsgaring te beperken; de introductie van een restrictieve wetgeving; en het intrekken of negeren van accreditaties.

Tabel 2: Aantal gevallen van censuur door de overheid, aantal gevangenisnemingen van journalisten en het aantal journalisten dat “door de wet” werd onderdrukt in de OESO-landen, 1999-2000

Absolute aantallen		Per dagblad	
Turkije	121	Oezbekistan	3,33
Russische Federatie	30	Azerbeidzjan	2,33
Azerbeidzjan	14	Turkije	2,12
Kazachstan	10	Bosnië	2,00
Oezbekistan	10	Kirgizië	1,67
Wit-Rusland	9	Wit-Rusland	1,13
Oekraïne	8	Cyprus	0,67
Hongarije	7	Macedonië (voormalige Joegoslavië)	0,33
Bosnië	6	Armenië	0,27
Cyprus	6	Kroatië	0,20
Kirgizië	5	Oekraïne	0,18
Groot-Brittannië	5	Oostenrijk	0,18
Armenië	3	Hongarije	0,18
Oostenrijk	3	Estland	0,13
Griekenland	3	Litouwen	0,11
Kroatië	2	Russische Federatie	0,11
Tsjechische Republiek	2	Tsjechische Republiek	0,10
Estland	2	Slowakije	0,05
Italië	2	Groot-Brittannië	0,05
Litouwen	2	Nederland	0,03
Duitsland	1	Italië	0,03
Macedonië (voorm. Joegoslavië)	1	Griekenland	0,02
Nederland	1		
Slowakije	1		
Turkmenistan	1		
Verenigde Staten	1		
23 landen met de waarde nul: Albanië, België, Bulgarije, Canada, Denemarken, Finland, Frankrijk, Georgië, Ierland, IJsland, Letland, Luxemburg, Malta, Moldavië, Noorwegen, Polen, Portugal, Roemenië, Slovenië, Spanje, Tadzjikistan, Zweden, Zwitserland.		24 landen met 0: Albanië, België, Bulgarije, Canada, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, IJsland, Letland, Luxemburg, Malta, Moldavië, Noorwegen, Polen, Portugal, Roemenië, Slovenië, Spanje, Tadzjikistan, Verenigde Staten, Zweden, Zwitserland.	

Bron: gegevens van het International Press Institute en de Unesco.

De Russische problemen in verband met de persvrijheid, hoewel die breed worden uitgesmeerd in de westerse pers, verschillen niet zozeer van die in andere landen met een modaal inkomen. In 2000-2001 treiterde de regering van Poetin de tycoons Berezovsky en Gusinsky weg uit de media. Tegelijk zagen we bijna net hetzelfde gebeuren in Zuid-Korea. In wat algemeen werd beschouwd als een politiek manoeuvre van president Kim Dae-jung om kranten te straffen die kritiek op zijn regering hadden, stelde de Koreaanse belastingdienst en de commissie die zich bezighoudt met eerlijke handel een onderzoek in naar 23 mediabedrijven. Ze kregen uiteindelijk een boete van verscheidene miljoenen dollar. De openbare aanklagers arresteerden kaderleden van de drie conservatieve kranten die president Kim het felst hadden bekritiseerd en sloten ze op. Kims naaste medewerker Roh Moo-hyun, die hem later zou vervangen als president, verklaarde dat de kranten "niets anders waren dan georganiseerde misdaadbenden" en vertelde aan reporters dat hij die kranten wilde nationaliseren.

Sinds Poetin aan de macht is, heeft hij de kritiek op zijn persoon met succes kunnen onderdrukken op de Russische nationale televisie. Dat in tegenstelling tot belangrijke dagbladen zoals *Izvestia*, *Kommersant* en *Nezavisimaya Gazeta*, waarin nog steeds frequent scherpe kritiek op Poetin wordt geleverd. (Sceptici merken wel eens op dat deze kranten relatief gezien weinig lezers hebben, maar dan kan je ook zeggen dat de Amerikaanse pers niet vrij is omdat slechts een fractie van de burgers een abonnement heeft op de *Washington Post* of de *New York Times*.) Hoewel de nationale televisiezenders heel voorzichtig zijn met hun kritiek op de politici, gaat het niet op om die stations te vergelijken met het sovjettijdperk, zoals sommigen vandaag doen. De huidige zenders geven wel degelijk meer informatie aan de kijker, en verspreiden minder ideologisch gemotiveerde leugens. Vooral de manier waarop nationale tragedies worden belicht, is daarvan een goed voorbeeld. In 2002 kreeg de televisiezender NTV bakken kritiek over zich heen van het Kremlin omdat het live verslag uitbracht van de bestorming door Russische troepen van het Moskouse theater dat

was ingenomen door Tsjetsjeense terroristen. Toch weerhield die kritiek NTV er niet van om bijna 24 op 24 uur uit te zenden toen terroristen in 2004 een school in Beslan, Noord-Ossetië, gijzelden. De drie nationale televisiezenders toonden allemaal schokkende beelden van kinderen die, in shock en gewond, in particuliere auto's werden overgebracht naar ziekenhuizen omdat er een tekort was aan ambulances. Het is ondenkbaar dat dergelijke scènes twintig jaar geleden in de eter zouden zijn geraakt.

4.3 Corruptie

In de late jaren negentig meldde James Leach, de toenmalige voorzitter van het Amerikaanse House Banking Committee (1999 a,b) dat hij een studie had gemaakt over 's werelds meest corrupte regimes, inclusief de Filipijnen onder Marcos, Zaïre onder Mobutu en Indonesië onder Suharto. Maar hoe slecht die regimes ook waren, geen van hen kon op tegen de "alomtegenwoordige politiek getolereerde corruptie" in het post-communistische Rusland. Andere studies over corruptie in Rusland zijn al even onverbiddelijk. De anti-corruptiegroep Transparency International (TI) stelt elk jaar een hitparade op van de "waargenomen corruptie" in landen, gebaseerd op onderzoeken in de bedrijfswereld. De Wereldbank heeft een gelijkaardige rangschikking opgesteld. De beide onderzoeken baseren zich vooral – maar niet uitsluitend – op enquêtes bij zakenlui of waarderingen van businessconsultants die hun hoofdkwartier buiten de onderzochte landen hebben. In beide rangschikkingen scoort Rusland enorm slecht. In de 2001-versie van de "omkoperij"-index van de Wereldbank bijvoorbeeld eindigde Rusland op de 142ste plaats van in totaal 160 landen. In de corruptieperceptie-index van TI uit 2002 stond Rusland op plaats 71, van 102 onderzochte landen.

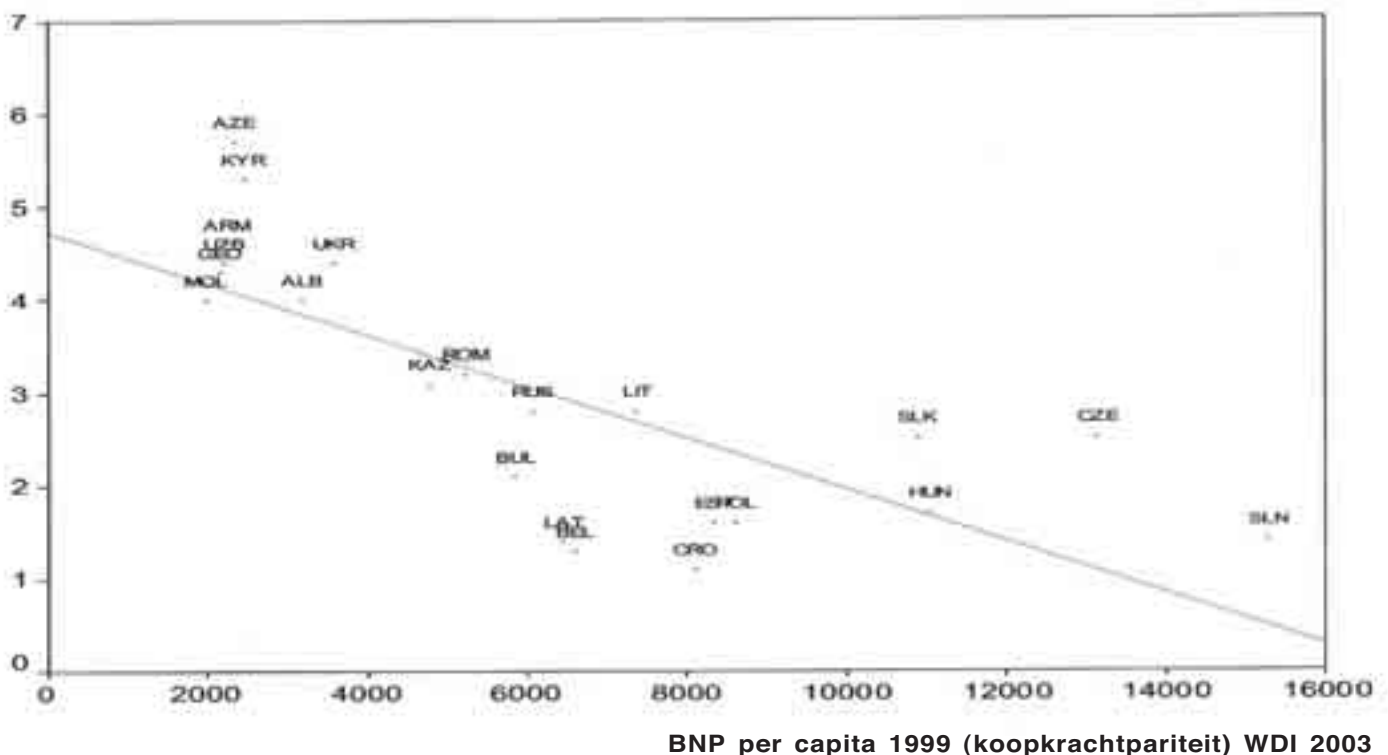
Hoe zit het met de bronnen die minder afhankelijk zijn van de perceptie van outsiders? In de zomer van 1999 ondervroegen de Wereldbank en de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling (EBWO) managers in 22 post-communistische landen. Ze

vroegen hun hoeveel percent van hun bedrijfsinkomsten ging naar onofficiële betalingen van functionarissen "om bepaalde dingen gedaan te krijgen". Dergelijke betalingen, zo stond er te lezen in de vragenlijst, konden dienen om makkelijker aansluiting te krijgen op de openbare nutsvoorzieningen, om bepaalde licenties of vergunningen te krijgen, of om de relaties te verbeteren met de belastingdiensten of douanediensten. De respondenten werd ook gevraagd in welke mate bepaalde wetten, presidentiële decreten of beslissingen van rechtbanken een onmiddellijke invloed hadden gehad op hun business, in de hoop op die manier te meten in welke mate de beleidsmakers zich lieten leiden door zakelijke belangen (Hellman, Jones, Kaufmann en Schankerman, 2000).

Als je Russische managers vergelijkt met hun collega's in de andere post-communistische landen, blijkt dat Rusland in de middenmoot zit op het gebied van "omkoperij" en "staatsinmening". Als je in een figuur op de horizontale as het BNP per capita plaatst en die afmeet aan de corruptie (op de verticale as), dan scoort Rusland (RUS) voor beide parameters middelmatig (zie figuur 3). De administratieve corruptie is vooral hoog in echt arme landen, zoals Oezbekistan (UZB), Armenië (ARM) en Azerbeidzjan (AZE), lager in Rusland (RUS), Bulgarije (BUL) en Litouwen (LIT), en nog lager in relatief rijke landen zoals Hongarije (HUN) en Slovenië (SLN).¹⁴

Figuur 3: Administratieve corruptie in post-communistische landen. Onderzoek van de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling bij managers, 1999 (BEEPS)

Administratieve corruptie op schaal van 0-7

Bron: Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling.

Opmerking: het begrip "administratieve corruptie" = het percentage van de omzet dat wordt gebruikt door "uw bedrijf" om ambtenaren te kopen.

¹⁴ De Wereldbank en de EBWO herhaalden hun onderzoek in 2002. In bijna alle landen daalde het gemiddelde omkoopbedrag – in Rusland zakte het in die drie jaar van 2,8 tot 1,4 percent. Maar het landelijke patroon bleef wel ongeveer gelijk. Opnieuw was het niveau van de administratieve corruptie in Rusland iets lager dan je zou verwachten op basis van zijn BNP. En tegen 2003 stond Rusland op de administratieve corruptieladder zelfs minder hoog dan Bulgarije of Wit-Rusland.

Welke invloed heeft de corruptie in Rusland op de burgers? Voor het antwoord op die vraag moeten we ons baseren op een onderzoek dat de Verenigde Naties deed bij misdaadslachtoffers. De organisatie stelde tussen 1996 en 2000 aan een aantal stadsbewoners in diverse landen de volgende vraag: "In sommige landen tiert de corruptie onder regeringsleden of administratieve beambten nog altijd welig. Heeft een of andere overheidsfunctionaris uit uw land – bijvoorbeeld een douanier of een politieman – vorig

jaar gevraagd om smeergeld te betalen voor een of andere dienst?" Het aantal respondenten dat positief op die vraag antwoordde, bedroeg 16,6 percent in Rusland. Dat cijfer is lager dan dat voor Argentinië, Brazilië, Roemenië of Litouwen (zie tabel 3). Ook hier maakt een simpele regressie duidelijk dat het cijfer voor Rusland volkomen in lijn ligt met zijn BNP per capita (Del Frate en van Kesteren, 2003; en ook Verenigde Naties, 2003, tabel 21).

Tabel 3: Percentage van respondenten dat het slachtoffer was van administratieve omkoperij, 1996-2000, belangrijkste steden

Albanië	59,1	Slowakije	13,5
Argentinië	30,2	Paraguay	13,3
Indonesië	29,9	Hongarije	9,8
Bolivië	24,4	Kroatië	9,5
India (Mumbai)	22,9	Estland	9,3
Litouwen	22,9	Costa Rica	9,2
Mongolië	21,3	Macedonië (voorm. Joegoslavië)	7,4
India (New Delhi)	21,0	Zuid-Afrika	6,9
Azerbeidzjan	20,8	Tsjechië	5,7
Wit-Rusland	20,6	Filipijnen	4,3
Colombia	19,5	Botswana	2,8
Uganda	19,5	Nederland	0,9
Kirgizië	19,3	Noord-Ierland	0,8
Roemenië	19,2	Denemarken	0,5
Brazilië	17,1	Schotland	0,5
Russische Federatie	16,6	Finland	0,4
Georgië	16,6	Engeland en Wales	0,3
Bulgarije	16,4	Zweden	0,2
Oekraïne	16,2	Spanje (Barcelona)	0
Letland	14,3		

Bron: Internationale misdaadcijfers van de VN, UN Human Development Report, 2002, Tabel 21, en Alvazzi del Frante, A. en J. Van Kesteren, "Some Preliminary Tables from the International Crime Victims Surveys," *Criminal Victimization in Urban Europe*, UNICRI, Turijn, 2003.

Ook het aantal mensen dat het slachtoffer wordt van een misdaad in Rusland ligt niet overdreven hoog. Slechts 26 percent van alle Moskovieten antwoordde in 2000 dat ze het jaar daarvoor het slachtoffer waren geweest van een of andere vorm van diefstal, aanranding of omkoperij. In Praag bedroeg dat cijfer

34 percent, in Tallinn (Estland) 41 percent, in Rio de Janeiro 44 percent, en in Buenos Aires 61 percent. Het cijfer voor Moskou was ongeveer precies hetzelfde als dat van stedelingen uit Finland (26,6 percent) en lager dan het cijfer voor Engeland en Wales (34,4 percent) (Del Frate and van Kesteren, 2003).

5. Conclusie

De Russische economie vandaag valt hoegenaamd niet meer te vergelijken met de door tekorten gekenmerkte, gemilitariseerde en krakkemikkige bureaucratie van 1990. Ze heeft zich ontwikkeld tot een markteconomie met overwegend particuliere bedrijven, die die goederen en diensten aanbieden die de consumenten – en niet de planeconomen – wensen. De economie is de jongste jaren ontzettend gegroeid. Ook de politieke structuur is zodanig veranderd dat ze nog nauwelijks te herkennen is. De ontzettend rijke bodemrijdommen en het zwakke bankensysteem zijn in handen van magnaten. Zij lobbyen heel sterk achter de schermen om gunsten van politici te bekomen. Kleine bedrijven dan weer hebben te lijden onder corruptie en overdreven veel reglementeringen. Maar de dictatuur van de partij heeft plaatsgemaakt voor democratische verkiezingen. De eens almachtige communistische partij in Rusland speelt niet langer een rol in alle geledingen van het sociale leven. Dissidenten worden al lang niet meer naar werkkampen in Siberië gestuurd. In plaats daarvan kunnen ze campagne voeren voor een zitje in het parlement. De pers dan weer moet nog steeds optornen tegen zware politieke druk, maar is al veel professioneler en onafhankelijker dan in de jaren tachtig, toen journalisten gewoon een onderdeel waren van de propagandamachine. In nauwelijks iets meer dan een decennium is Rusland geëvolueerd tot een typische kapitalistische democratie met een modaal inkomen.

Je kan je dan ook de vraag stellen waarom zovelen zo pessimistisch – soms zelfs paranoïde – zijn over de toekomst van dit land? Waarom wordt er altijd verwezen naar de kleptocratie, de economische puinhoop of de zogenaamde machtsovername door de KGB? Waarom vinden sommige waarnemers dat de Russische levensomstandigheden eerder die zijn van

Congo of Iran, en niet die van – het meer waarheidsgetrouwe – Argentinië of Turkije?

Wellicht spelen er heel wat factoren een rol. Maar de belangrijkste oorzaak voor de overdreven wanhoop in verband met Rusland is vooral een wijdverspreide misvatting.¹⁵ Veel westerse waarnemers gingen ervan uit dat Rusland al in het begin van de jaren negentig een sterk ontwikkeld land was. De rijkdom zou wel volgen, zo vonden ze. Met zijn briljante fysici en schaakspelers, zijn ruimtevaartprogramma en zijn wereldwijde militaire slagkracht had Rusland maar weinig weg van Argentinië of Zuid-Korea. Als je er natuurlijk van uitgaat dat Rusland altijd al een superontwikkeld land was, kan je niet anders dan besluiten dat de evolutie naar de normen van een land met een modaal inkomen een ontzettend grote mislukking is. Dezelfde misvatting leefde in bepaalde academische milieus. Zo stond er merkwaardig genoeg in een recente studie nog te lezen dat het rechtssysteem in zowat alle landen ter wereld nog flinke mankementen vertoont, maar "dat er toch wel een *enorm verschil* bestaat tussen Rusland en de meeste andere ontwikkelde kapitalistische landen." (Hoff en Stiglitz, 2002). Het klopt: het verschil is ongemeen groot. Maar Rusland was dan ook nooit een "ontwikkelde, kapitalistische maatschappij".

Dergelijke misvattingen hebben zware gevolgen voor het Ruslandbeleid van de meeste westerse landen. Ze zorgen ervoor dat de beleidsmakers overreageren op de onvermijdelijke wispelturigheid van de Russische economie en politiek. En dat zorgt dan weer voor hevige slingerbewegingen in de westerse benadering van Rusland. Als alles "goed" gaat, reageren de markten en de politici heel enthousiast en creëren ze overdreven hoge verwachtingen. Als het "slecht" gaat, panikereren de westerse Ruslandkenners meteen en wijzen ze met

¹⁵ Die misvatting werd vooral gevoed door de onbedachtzame maar oprechte sympathie die het westerse publiek had voor het ontwrichte Rusland; sensatiezucht in de pers; leedvermaak van linkse intellectuelen, voor wie de chaos in Rusland het bewijs was voor het absurde van de liberale marktvormingen; en de Amerikaanse politiek, waar de Republikeinen alles ondernamen om Clinton en Gore, die Jeltsin door dik en dun hadden gesteund, in diskrediet te brengen.

het vingertje. Ze vinden dan dat de Russen het roer onmiddellijk moeten omgooien. In soms een paar dagen tijd verandert het discours van partnership in een van isolement en bestrijding. Dergelijke overdreven reacties zijn voor niemand positief, niet voor Rusland maar ook niet voor het Westen.

Hoe zal de toekomst van Rusland eruitzien? Sommigen denken dat de plotse toename van de economische groei in de voorbije vijf jaar de voorbode is van nog méér en verwachten dat Rusland binnenkort Hongarije en Polen zal vergezellen in het groepje van bescheiden ontwikkelde landen – daarmee de ontwikkelingslanden met een modaal inkomen achter zich latend. Ze wijzen dan meestal op de goed ontwikkelde arbeidskrachten in Rusland, op het hervormde belastingsysteem en op zijn overwegend open economie.

Anderen gaan er dan weer van uit dat de bureaucratie en de politieke inmenging de groei nog flink zullen afremmen. Op het politieke vlak zijn de optimisten er rotsvast van overtuigd dat de democratische hervormingen zullen worden voortgezet. Ze geloven dat de burgerrechten in de Russische samenleving alleen maar sterker zullen worden. De pessimisten verwachten dan weer dat het regime meer en meer autoritaire trekjes zal krijgen. Formeel zullen er misschien wel democratische hervormingen komen, maar dat zal alleen maar een schaamlapje zijn: de echte macht zal in handen zijn van de veiligheidsdiensten.

We sluiten niets uit. Maar als je Rusland beschouwt als een normaal land met een modaal inkomen, mag je er toch wel van uitgaan dat extreme koersveranderingen uitgesloten zijn. Landen met een modaal inkomen maken nog maar zelden de overgang van een democratie naar een zuiver autoritair regime, hoewel ze vaak de grenzen tussen die twee uitersten aftasten. De democratie in Rusland is vandaag nog onvolwassen, daardoor onvoorspelbaar en ook onderhevig aan tijdelijke veranderingen. Als landen met een modaal inkomen al groeien, dan doen ze dat meestal met spurtjes, die al even vaak worden onderbroken door financiële crises.

Rusland heeft waarschijnlijk genoeg sporen van de centrale planeconomie vernield om voor altijd een markteconomie te blijven, maar dan wel een met gebrekkige instellingen en veel contraproductieve staatsinmenging. Ook de bureaucratie zal wellicht corrupt blijven, maar de graad van corruptie zal afnemen naarmate het land welvarender wordt.

Dat Rusland *niet meer dan* een normale democratie met een modaal inkomen is, zal misschien voor velen een ontgoocheling zijn. Omdat ze op meer hoopten of meer verwachtten. Ze mogen zich troosten met de gedachte dat Rusland vandaag zijn verleden volledig van zich heeft afgeworpen: het land is niet langer "het rijk van het kwaad", een rijk dat zowel zijn eigen bevolking als de rest van de wereld bedreigde. En dat alleen al is een verbazingwekkende en bewonderenswaardige prestatie.

Dankwoord

We zijn de volgende personen heel erkentelijk voor hun commentaar: Anders Aslund, Olivier Blanchard, David Cutler, Lev Freinkman, Miriam Golden, Stephen Hanson, Arnold Harberger, James Hines, Jack Hirshleifer, Simon Johnson, David Laibson, Ed Leamer, Dwight Perkins, Lawrence Summers, Timothy Taylor, Judith Thornton, Michael Waldman, en de deelnemers aan de seminars van de universiteit van Washington, U.C. Irvine, U.C. San Diego en de AEA-vergaderingen in 2004. Een kortere versie van deze studie verscheen in *Foreign Affairs*, maart-april, 2004.

Referenties

- Aron, Leon. 2002. "Structure and Context in the Study of Post-Soviet Russia: Several Empirical Generalizations in Search of a Theory," Working Paper, American Enterprise Institute.
- Aslund, Anders. 2002. *Building Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aslund, Anders. 2003. "Moscow Thrives," Memorandum.
- Blanchard, Olivier en Michael Kremer. 1997. "Disorganization," *Quarterly Journal of Economics* 112, 1091-1126.
- Boone, Peter en Denis Rodionov. 2001. "Rent seeking in Russia and the CIS," studie naar aanleiding van de tiende verjaardag van de EBWO-conferentie, Londen, december.
- Brainerd, Elizabeth, en David Cutler. 2005. *Journal of Economic Perspectives*.
- Claessens, Stijn, Simeon Djankov, Larry Lang. 1999. "The separation of ownership and control in East Asian corporations," *Journal of Financial Economics* 58, 81-112.
- DaVanzo, Julie en Clifford Grammich. 2001. *Russia's Mortality Crisis: Drinking, Disease, and Deteriorating Health Care*, Santa Monica: Rand Corporation.
- Del Frate, Alvazzi en J. van Kesteren. 2003. "Some Preliminary Tables From the International Crime Victim Surveys," *Criminal Victimization in Urban Europe*, Turiijn: United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute.
- Djankov, Simeon, Caralee McLiesh, Tatiana Nenova, Andrei Shleifer. 2003. "Who Owns the Media," *Journal of Law and Economics* 46 (2), 341-382.
- Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling. 1999. *Transition Report 1999: Ten Years of Transition*, Londen: EBWO.
- Faccio, Mara. 2003. "Politically-Connected Firms," Mimeo, Vanderbilt University.
- Gastil, Raymond. 1992. *Freedom in the World, 1991-1992*. Washington: Freedom House.
- Gibson, John, Steven Stillman, en Trinh Le. 2004. "CPI Bias and Real Living Standards in Russia During the Transition," Wellington, NZ: nog niet gepubliceerd.
- Goldman, Marshall. 2003. *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*, New York: Routledge.
- Goskomstat Rossii, 1994. *Rossiiskiy Statisticheskiiy Yezhegodnik 1994*, Moskou, Rusland.
- Goskomstat Rossii, 2001. *Rossiiskiy Statisticheskiiy Yezhegodnik 2001*, Moskou, Rusland.
- Guriev, Sergei en Andrei Rachinsky. 2004. "Ownership Concentration in Russian Industry," Washington, DC: Wereldbank.
- Guriev, Sergei en Andrei Rachinsky. 2005. *Journal of Economic Perspectives*.
- Hellman, Joel, Geraint Jones, Daniel Kaufmann, en Mark Schankerman. 2000. "Measuring Governance Corruption and State Capture: How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies," Londen en Washington: EBWO en Wereldbank.
- Hoff, Karla en Joseph Stiglitz. 2002. "After the Big Bang? Obstacles to the Emergence of the Rule of Law in Post-Communist Societies," NBER Working paper 9282.

- Hickey, Neil. 1998. "Is Fox News Fair?", *Columbia Journalism Review*, maart/april.
- Internationaal Monetair Fonds. 2002. *International Financial Statistics*. IMF: Washington.
- Johnson, Simon, Daniel Kaufmann, en Andrei Shleifer. 1997 "The Unofficial Economy in Transition," *Brookings Papers on Economic Activity* 2, 159-221.
- Johnson, Simon, Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, en Andrei Shleifer. 2000. "Tunneling," *American Economic Review Papers and Proceedings* 90, 22-27.
- La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer. 1999. "Corporate Ownership around the World," *Journal of Finance* 54, 471-517.
- Leach, James. 1999a. "The New Russian Menace," *The New York Times*, 10 september, p. A25.
- Leach, James. 1999b. "Opening Statement of Representative James A. Leach," 21 september, in "Hearing on Russian Money Laundering". Amerikaans Huis van Afgevaardigden, Committee on Banking and Financial Services. 21 september. <<http://financialservices.house.gov/banking/92199lea.htm>>.
- Milanovic, Branko. 1998. "Explaining the Growth in Inequality During the Transition," Washington: Wereldbank.
- Murphy, Kevin, Andrei Shleifer, en Robert Vishny. 1992. "The Transition to a Market Economy: Pitfalls of Partial Reform," *Quarterly Journal of Economics* 107, 889-906.
- Myers, Steven Lee. 2003. "In Russia, Apathy Dims Democracy...," *The New York Times*, 9 november, Section 4, pp. 1, 5. *New York Times*. 29 oktober 2000, p. 12.
- Park, Myung-Jin, Chang-Nam Kim en Byung-Woo Sohn. 2000. "Modernization, globalization, and the powerful state: The Korean media," in James Curran and Myung-Jin Park, eds., *De-Westernizing Media Studies*, New York: Routledge.
- Safire, William, 2003a. "The Russian Reversion," *New York Times*, 10 december.
- Safire, William. 2003b. "Siloviki versus Oligarchy," *New York Times*, 5 november.
- Sanders, Bernard. 1998. "Sanders: American Taxpayers Shouldn't Fund IMF's Russian Failure." 10 september. <<http://www.house.gov/bernie/press/1998/09-10-98.html>>.
- Schmitt, Eric. 1999. "Republicans Step Up Attack On Clinton's Russia Policy." *New York Times*, 15 september. p. A12.
- Shkolnikov, Vladimir, Giovanni Cornia, David Leon en France Meslé. 1998. "Causes of the Russian Mortality Crisis: Evidence and Interpretations," *World Development Report*, 26, 11, p. 1995-2011, p. 2006.
- Stiglitz, Joseph. 2002. *Globalization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton.
- Sussman, Leonard en Karin Karlekar, eds. 2002. *The Annual Survey of Press Freedom, 2002*, New York: Freedom House.
- U.S. Department of State. 2003. "President Bush Meets with Russian President Poetin at Camp David." 27 september. <<http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2003/24608.htm>>.
- Verenigde Naties. 2003. *Human Development Report 2002*, New York: Verenigde Naties.

- Waisbord, Silvio. 2000. "Media in South America: Between the rock of state and the hard place of the market," in James Curran en Myung-Jin Park, eds., *De-Westernizing Media Studies*, New York: Routledge.
- Weiner, Tim. 2000. "Mexico Ending Coziness For Press and Powerful." *New York Times*, 29 oktober. p. 12.
- Wereldbank. 2000. *World Development Report*. Washington: Wereldbank.
- Whitaker, Chico. 2000. "Brazil's free elections," *Le Monde Diplomatique*, september.
- Willan, Philip. 2002. "Opposition 'kept off Berlusconi-run TV'", *The Guardian*, 8 augustus.

Voorheen reeds verschenen in de reeks *Beleidsnota*

1. DE CONCURRENTIEPOSITIE VAN BELGIE ANNO 2004: HET FALEN VAN DE LOONNORM
door Marc De Vos, Geert Janssens, Johan Van Overtveldt
2. DE RELATIE TUSSEN LOONLASTENVERLAGING EN JOBS
door Jozef Konings
3. 'DUOVAARDIGHEID' BEVORDEREN: OP WEG NAAR EEN ORGANISATIE DIE RESULTAATGERICHTHEID EN
AANPASSINGSVERMOGEN MET ELKAAR VERZOENT
door Julian Birkinshaw, Cristina Gibson, met Aimé Heene

ISSN nummer 1780-9525

Anrei Schleifer en Daniel Treisman
Rusland na het communisme: een normaal land
beleidsnota nr. 4
januari 2005

wettelijk depot
D/2005/10.346/1

